

ÚJPEST
1840

Újpesti Helytörténeti Értesítő

1997. november

IV. évfolyam 6. szám

200 éve született Újpest alapítója, gróf Károlyi István

Dr. Szerényi Antalné*

Egy modern gondolkodású főúr a XIX. században: gróf Károlyi István

Ünnepi megemlékezésünk célja, felidézni gróf Károlyi Istvánt, a szabadságharcot támogató lelkes hazafit, a templomépítő, mélyen vallásos főurat, a nagy műveltségű, tudományokért áldozni is tudó férfiút, akinek kastélya az ország egyik leggazdagabb könyvtárával büszkélkedhetett.

Károlyi István érdeklődéssel figyelte korának magyarországi és európai gazdasági viszonyait. Nemcsak ismerte és elfogadta, hanem ezek szellemében cselekedett is. Az Eötvösök, Széchenyiek, Wesselényiek nemzedékéhez tartozott. Sokat utazott külföldön, itt szerzett tapasztalatai és a Széchenyi által elindított reformtörekvések haladó gondolkodása nyilvánult meg élete legjelentősebb tetteiben: Újpest alapításában. A Károlyi család hatalmas birtokkal rendelkezett, ezek jövedelmétte lehetővé a különböző nemes célokra juttatott adományokat. A birtok déli részének jelentős területe, szőlővel gyéren beültetett gazdasági terület volt néhány épülettel. Az egyiknek egy fal-része ma is látható a Baross utcai Berzeviczy Gergely közgazdasági szakközépiskolában.

Erre, a hasznot alig hajtó területre már az 1820-as évek végétől, a 30-as évek elejétől kezdve letelepedett néhány szőlőtermelő család, a földesúr engedélyével házakat építettek, sőt, főúri támogatással templomot is. Mivel a letelepedők száma egyre nőtt szükségessé vált, hogy a telepesek és az uraság között a függőségi viszonyt jog szabályozza. Így született meg az alapítási levél; 1840. április 5-e, Újpest születésnapja, az oklevél aláírásának dátuma.

Ez a fontos irat négy fejezetből áll; az első a lakosoknak az uraságtól biztosított jogait tartal-

mazza, a második a letelepülők kötelezettségeit foglalja össze, a harmadik a közigazgatásra vonatkozó szabályokat foglalja rendszerbe, a negyedik pedig a peres eljárások jogi szabályozásával foglalkozik.

Már az első, felületes olvasás alapján szembe-tűnik az oklevél haladó, modern szelleme. A tüzesebb, elemző vizsgálat ezt még jobban igazolja. Az oklevél a reformkorban született, abban az időben, amelynek zászlajára Kölcsey a haza és haladás jelszavait írta. A kettő elválaszthatatlan egymástól! Mit jelent a haladás? Nyilvánvalóan jelenti azoknak a korlátoknak, kereteknek szétzúzását, amelyek ennek a haladásnak útjában álltak. Jelenti a becsületes, tisztességes munka szabadságának biztosítását.

Az újonnan megtelepedtek már nem szőlőműveléssel foglalkoztak, hanem valamiféle ipart vagy kereskedelmet folytattak és éppen a fennálló ipartörvények miatt kerültek másutt hátrányos helyzetbe. Az ipar fejlődését ugyanis nagymértékben korlátozta a céhrendszer. Ez azt jelentette, hogy ipart csak a céhtagok űzhettek, a céhbe való bejutás pedig a XIX. században a sokféle kikötés, korlátozó feltétel miatt csaknem lehetetlen volt. A forradalmi kormány 1848-ban ugyan bizonyos korlátok közé szorította a céhek működését, de véglegesen csak 1872-ben szűnt meg a céhrendszer.

Károlyi István alapítólevele pedig már 1840-ben az I. fejezet 3. pontjában kimondja, hogy „minden megtelepedő házzal bíró lakosok mindenféle gyárakat szabadon állíthatnak és akárminémű kézi mesterséget vagy kereskedést... szabadon folytathatnak.” A „Hass, alkoss, gyarapíts / S a haza

*A szerző középiskolai tanár, Újpest helytörténetének kutatója. Az elmúlt évtizedekben több cikke, tanulmánya jelent meg a témakörben.

fényre derül” szelleme ez, az ipar, a kereskedelem szabadságának biztosítása.

Ezt az előírást teszi teljessé a II. fejezet 8. bekezdése: „Hogy a gyárak, mesterségek és kereskedelem minél előbb virágozhassanak, a megtelepedni kívánóknak előre is alá kell magokat vetni azon szabálynak (statutum), melynél fogva magok között sem céheket formálni, sem az ipart megszorító kirekesztő kiváltságos leveleket (exclusivum privilegium) szerezni nem fognak, hanem mindnyájan ugyanazon egy jussal élhessenek...” A 14. pont szerint pedig: „...ha valaki a lakosok közül... akármelyik jussok gyakorlásába avatkozna... 100 ezüst forint büntetésben fog elmarasz-

egyenlő szabadsággal történő felhasználását biztosítják azok az intézkedések, melyek kimondják pl. hogy „a kikötő minden lakos által szabadon és közösen használtatik...” vagy a polgár „a házhelyen tett épületeket... akárkinek szabadon eladhatja, ingó és ingatlan vagyonáról szabadon rendelkezhet”. Az iparos és kereskedő jelleg fenntartásának célja magyarázza azt az intézkedést, hogy csupán beltelkeket osztanak ki, külsőségeket nem. Az alapítólevél messze előremutató intézkedést tartalmaz, amely — nyugodtan kimondhatjuk — páratlan egész Magyarországon, és így napjaink számára is üzenet értékű. „Jussa és kötelezettsége van a községnek az uraság által

Újpest Alapítólevelének részlete

taltatni...” Az egész gazdasági életnek, az iparnak és kereskedelemnek új, korszerű módon történő gyakorlását és fejlődését pedig csak a hitel biztosíthatja. Erre utal a második fejezet 9. pontja: „A kereskedelemnek és mesterségnek pedig fő rugója lévén a hitel... melyet leginkább az igazság gyors kiszolgáltatása vet fel — annak okáért aláveti magát minden gyarmati lakos azon szabálynak, minél fogva a törvénykezés útján az igazság gyors kiszolgáltatásában akadályozó bírói parancsolatokkal élni nem kíván...” A kissé régies szöveg azt jelenti, hogy adósságuügyben meggyorsíthatja a bírói eljárásokat a hitel-lehetőségek megkönnyítése érdekében. A lehetőségek minden polgárra nézve

minden hit, vallás és nemzet különbség nélkül előterjesztett... lakos közül... választani...” továbbá, hogy „minden házzal bíró lakos a község igazgatásába befoly...”

Hangsúlyozni szeretném, minden hit, vallás és nemzeti különbség nélkül! Az első letelepedők, Mildenerger Márton és az öt követők Budafokról származó német eredetű birtokosok voltak, másfelől pedig a Nagysurányból és környékéről jött iparos emberek, bőrösök, fakereskedők és izraelita vallásúak. Károlyi István haladó szellemű alapítólevele tette lehetővé, hogy egy teljes, mindenki számára egyenlő jogokat és kötelezettségeket jelentő polgári létformát alakítsanak ki. Az

alapítólevélnek ez a határozata elsősorban a zsidóság szempontjából óriási jelentőségű. Megfelelt annak a reformhangulatnak, amely a buktatók és megtorpanások ellenére is jellemezte az 1830-as évek országgyűléseit s végül eredményre vezetett. A reformkori Magyarországon a zsidó emancipáció ügyét a liberális nemzeti ellenzék karolta fel. A zsidóság jogegyenlőségének kérdése sok más egyéb ok mellett annak a felismeréséből is fakadt, hogy az országban élő idegen nemzetiségeket és felekezeteket” a liberális reformpolitika mellé kell felzárkóztatni. (Prekop Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában).

Ismeretes, hogy a zsidóság nem rendelkezett az országban szabad letelepedési joggal, Pest városába is csak engedéllyel költözkezhettek be, a városon áthaladva vámot kellett fizetniük stb. Enyhülést csak az 1848-as törvények hoztak, majd 1867-ben Eötvös József kultuszminiszter teremtette meg a zsidóság emancipációját, amely jogegyenlőség teljessé csak 1895-ben vált. Ezzel a történelmi háttérrel kell tehát minősíteni és értékelni Károlyi Istvánnak az alapítólevélben rögzített haladó felfogását. „Jussa és kötelessége van a községnek — olvashatjuk az alapító okiratban — minden hit, vallás és nemzet különbsége nélkül... választani egy bírót, egy pénztárnokot, ki egyszersmind tanácsbeli hivatal visel és három tanácsbelit”.

Ennek alapján Újpest első bírójának Löwy Izsák izraelita vallású polgárt, jegyzőnek és tanácsnoknak Holló József rk. vallású polgárt, pénztárnoknak és tanácsnoknak Neuschloss Bernát izraelita vallású polgárt választották.

Károlyi István nemzeti érzését, magyarságtudatát tükrözi annak kimondása, hogy a „közgyűlésen a kétség és félreértés esetében a német nyelvű fordítás elmellőzése mellett a magyar tekintetik eredeti szerkezetnek.”

Az alapítólevél szellemének haladó jellegét erősítik a „belső rendszer, a község igazgatása és a közjó előmozdítására” vonatkozó III. fejezet egyes intézkedései is. Így pl. megszabja az Elöljáróságnak a lakosok árváinak gondviselése és vagyonuk kezelésének kötelezettségét is. Gyámatyát kell

kirendelni, az árvák vagyonát legalább két tanácsbeli jelenlétében kell összeírni, a tőkéket biztos helyre kell kiadni — a gyámatyáknak az árvák jó és célirányos nevelése „és mind az, ami a szülők kötelessége lehetne, helyettük az árvákért elkövetni főkötelességük leend”. Egy emberszeretettől eírt nemes lelkű politikus szólal itt meg, akinek előrelátó gondossága ezen a területen, a népjólét területén is fontosnak tartja a lakosok boldogulását, megelégedettségét.

Az alapítólevél egész gondolkodásmódja azt sugallja, hogy Károlyi István szinte maga előtt látta egy gyorsan fejlődő, modern közigazgatáson, szabad iparüzésen és kereskedelmen nyugvó város körvonalait. Erre az előrelátásra utal a második fejezet 7. pontja „ezen új gyarmat díszítése és a tűzkár elmellőztetése végett köteleztetnek a vállalkozók és minden építeni kívánók házakat az utca felé építeni és úgy, hogy oda semminémű dísztelen, jó ízléssel ellenkező épületek ne tétessenek...”

Ebben már megvan a későbbi Újpest könnyen áttekinthető utcarendszere: a főtengetyre jobbról és balról merőlegesen ráálló többé-kevésbé egyenes mellékutcák sora. Nincsenek sikátorok, girbe-gurba kis közök. A korabeli újságok egyöntetűen kiemelik a település csinos voltát.

Az alapítólevél legfontosabb határozatait, intézkedéseit taglaltam. Azt hiszem, valamennyien egyetérthetünk abban, hogy gróf Károlyi István korának leghaladóbb gondolkodású személyisége volt, minden intézkedésével a lakosok javát szolgálta. Ezzel elérte, hogy az alig egy-két száz telepest az ország minden részéből ezrek és ezrek követték éppen a polgári szabadságjogok biztosításán alapuló lehetőségek reményében. Ezért Újpest néhány év elteltével kisközségből nagyközség, 1907-ben rendezett tanácsú város, majd nem egészen száz év múltával megyei jogú város, az ország ipari termelésben a negyedik helyen álló települése lett. A jövő, a további fejlődés útja a harmadik évezred küszöbén is nyitva áll Újpest előtt.

Dr. Csikány Tamás*

Gróf Károlyi István és a Károlyi-huszárezred az 1848/49-es szabadságharcban

A reformgondolkodású, ellenzéki beállítottságú Károlyi István gróf az 1848. márciusi eseményeket örömmel fogadta. Bár a politikai életben aktív szerepet hosszabb ideje nem játszott, a gyorsan jött változások őt is cselekvésre sarkallták.

A forradalom egyik fő vívmánya az önrendelkezést, a közigazgatás nyugodt átszervezését biztosító nemzetőrség volt. Ennek felállítását az áprilisban szentesített törvények közül a XXII. törvénycikk írta elő. A nemzetőrség megszervezéséhez azonban a katonai ismeretekben jártas személyekre volt szükség, szolgálaton kívüli, nyugállományú tisztekre, altisztekre. Így került a nemzetőrség soraiba Károlyi István is, akinek volt némi katonatiszti múltja, hiszen korábban, 1817-től szolgált néhány évet a Liechtenstein-huszárezredben. Nemzetőri feladatait azonban lábbetegsége miatt csak nehezen tudta ellátni, annak ellenére, hogy július 9-én kinevezték őrnaggyá és „Fóth és környéke” nemzetőr-parancsnokává.

Károlyi Istvánnak nyilván nagyobb hasznát vehette az új magyar kormány a közigazgatás átszervezésekor, amikor a megyék éléről eltávolították az eddigi főispánokat, és újakat neveztek ki helyettük. Így került a gróf június 15-én Pest megye főispán-helytartói székébe.

Magyarországon júniustól egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a háború elkerülhetetlen, sőt ekkor már a Délvidéken szóltak a fegyverek. Károlyi ekkor már zömmel ismét a fóti birtokán tartózkodott és vezette a nemzetőrök kiképzését. Gyorsan kiderült azonban az is, hogy a nemzetőrség szervezete nem felelt meg azon követelményeknek, melyeket egy háború támaszt, ezért a reguláris hadsereg szervezése lépett előtérbe. Sorra alakultak gyalogos és lovas századok.

Különösen felgyorsult a szervezés Josip Jellačić horvát bán támadása, majd az udvar nyílt szembefordulása után. Ez adta az ötletet Károlyi Istvánnak,

hogy Nyáry Pállal, az Országos Honvédelmi Bizottmány alelnökével folytatott beszélgetése alkalmával felajánlja azt, hogy felállít egy 1800 fős lovasezredet. A felállítás költségeire a gróf 250.000 forintot kívánt adni, úrbéri földjeiért járó kártalanítása terhére.

Nyári a felajánlást közölte Kossuth Lajossal, aki ezért november 11-én köszönő levelet írt Károlynak. Ebben felkérte, hogy ezredesként vezesse az ezred szervezését, továbbá közölte vele, hogy már intézkedett a pénzügyminiszternek az összeg kiutalására. Kossuth ugyanekkor felszólította a hadügyminisztert is, hogy a felállítandó ezred számára gondoskodjon tisztekről. Károlyi valószínűleg szóbeli ígéretet kaphatott arra is, hogy ajánlásait a tiszti kinevezéseknél figyelembe veszik.

Károlyi István gróf november 13-án válaszolt Kossuthnak, melyben a következőket írta: „szerencsésnek vallom magamat, hogy kedves hazámnak, melynek függetlenségéért ha kell, életemet s mindennemet föláldozni kész vagyok, hasznos szolgálatot tenni bő alkalom leend.” A lovasezred toborzó kerülete Pest megye volt. A toborzási felhívást Csányi János kecskeméti főbíró adta ki. Ennek értelmében szolgálatot a háború végéig kellett vállalni. Akinek volt alkalmas lova, azt magával hozhatta, ezért kapott 300 forintot, akinek nem volt, ugyanennyit kapott ló vásárlására. Háború után a lovat meg lehetett tartani. Ruházatról mindenkinek magának kellett gondoskodnia, annak akinek erre nem tellett, azt a szolgálatot nem vállaló tehetősebb polgárnak kellett támogatnia. A felhívás előírta az öltözetet is, bár egyszerűbb, olcsóbb formában. Szabályozták a zsoldot is, mégpedig napi 8 krajcárban, a tiszteknek rendes hadsereggel megegyezően. Háború után lehetővé kívánták tenni a rendes hadseregbe történő átlépést, a hadirokkantaknak pedig nyugdíjat ígértek.

Ezt követően megindult a szervezés, először Fóton,

* A szerző hadtörténész, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem docense.

Rákospalotán, majd Pest környékén, végül Kecskemét vidékén. Károlyi a legnagyobb gondot a tisztek kiválogatására fordította. Az első tiszti gyűlést az Egyetem téri palotában tartotta, a más egyenruhában, illetve polgári öltözetben megjelenő tiszteknek és jelölteknek. A gróf magára vállalta a szegényebb sorsúak felszerelési költségeinek fedezését és minden-
kivel személyesen elbeszélgetett. Hasonló történt Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét bejárása után is. Károlyi felterjesztését a tiszti beosztások betöltésére is a Hadügyminisztérium azonban nem minden esetben fogadta el. Az első kinevezések a Közlöny december 1-jei számában jelentek meg, amikor Károlyit is előléptették ezredessé. Ezután már ebben a minőségében, de két mankóra támaszkodva szervezte továbbra is fáradhatatlanul az ezredet.

Betegsége akadályozta meg abban is, hogy december végén a közelgő cs. kir. csapatok elől elhagyja a fővárost. Alfréd zu Windisch-Grätz tábornok bevonulása után sokáig úgy tűnt, hogy a szabadságharcban eddig betöltött szerepéért nem éri bántódás, de február 8-án mégis felszólították, hogy igazolja magát. Ez azonban nem járt sikerrel, így 1849. április 3-án letartóztatták és a Helytartótanács épületében, Batthyány Lajos volt miniszterelnökkel együtt tartották fogva. Itt azonban nem sokáig raboskodtak, mert a sikeres tavaszi hadjáratot vívó honvéd csapatok elől a politikai foglyokat Budáról elszállították.

Károlyi Istvánt saját kocsiján, fegyveres őrizettel vitték először Laibachba, ahová május 5-én érkezett meg. Az itteni vár börtönében július 22-ig őrizték. Károlyi és Batthyány ebben az időszakban sokat segített szegényebb sorsú rabtársain, Károlyinak sikerült elintéznie azt is, hogy pünkösd napján mise legyen a börtönben.

Laibachból a rabokat Pozsonyba, majd Olmützbe szállították. Innen a világosi fegyverletétel után visszakérültek Pestre, az Újépületbe. A pesti katonai bíróság október 5-én olvasta fel Károlyi ítéletét, mely két év várfogság és 150.000 Ft büntetés volt. A fogságot a theresienstadti várbörtönben kellett letöltenie.

1850 nyarára jelentősen megváltozott, enyhült a birodalom politikai légköre. Nyáron már elkezdtek a rövidebb büntetést kapott elítéltek szabadlábra helyezését. Ezzel az amnesztia-hullámmal került haza Károlyi gróf is, bár egyes adatok szerint a családnak

ez 100.000 forintjába került. A gróf július 20-án már Csákvárról küldte el mankóit Fótra.

A 16. (Károlyi) huszárezred 1849. január elején még szervezés alatt állt és Gyömrő, Vecsés, Monor, Pilis körzetében helyezkedett el, Gosztonyi Imre alezredes megbízott parancsnok irányításával. A Pestet kiűritő csapatok közül az ezred, a tartalék hadtesttel Szarvasra vonult, majd március elején Békésre. Még februárban sikerült felállítani két századot, vagyis egy osztályt, mely e hónap végén Litsken Lajos őrnagy parancsnoksága alatt Erdélybe vonult. Ez az osztály részt vett Erdély felszabadításában, majd az egyik század a Temesközbe került a Bánffy-hadosztály kötelékébe, míg a másik a gyulafehérvári ostromsereget erősítette.

A másik két osztály szervezése májusra fejeződött be, mely Rohonczy Lipót ezredes parancsnoksága alatt a hónap elején Kecskeméten, majd később Soroksár környékén állomásozott. Innen Tatára, ezután a III. hadtest állományában a Vág vidékére került. A tűzkeresztségen a két osztály június 20-22-én, a peredi csatában esett át, bár nem túl dicsőségesen, hiszen egy alkalommal megfutottak az ellenséggel szemben. Ekkor kapták a „kár hogy huszár” gúnynévet. Az osztályok azonban — ekkor már Salamon Elek alezredes parancsnoksága alatt — a további ütközetekben és csatákban kiköszörülték a csorbát, június 2-án és 11-én Komáromnál is derekasan küzdöttek. A visszavonulás alkalmával Vácánál, később Zsolcánál és Gesztelynél sikeresen harcoltak az oroszokkal szemben is. A két osztály Világosnál tette le a fegyvert.

Az ezred negyedik osztálya csak 1849 júliusában kapcsolódott be a harcokba, Pálincás Samu őrnagy parancsnoksága alatt. A tiszai hadsereg állományában részt vett az osztály a július 20-i híres turai ütközetben, melyben az orosz lovassággal szemben kiválóan megállta a helyét. A továbbiakban a X. hadtest állományában az osztály visszavonult Szeged környékére, itt többször került harcokba, majd végig küzdötte a döntő katasztrófát előidéző temesvári csatát is.

Az ezred négy osztálya méltó volt szervezőjéhez, becsülettel teljesítette kötelességét.

R

Buda Attila*

Gróf Károlyi István vendégei Fóton

Bár a fóti uradalom már 1808-ban vétel útján a Károlyiak kezére jutott, a XIX. század első két évtizedében mégsem játszott különösebb szerepet a család életében. Ez annak ellenére is így volt, hogy a megszerzés évében Bécsből az özvegy gyermekeivel József nádor városfejlesztő hatása következtében növekedni, gazdagodni és szépülni kezdő Pest-Budára költözött. A viszonylagos mellőzöttségnek több oka volt. Először is mindjárt az, hogy a Magyarországra költözéssel nem szakadtak meg a bécsi ismeretségek és barátságok, s mivel a suránymegyeri uradalom sokkal közelebb volt a császárvároshoz, az lett a tartózkodási központ. Itt hozták rendbe először a század tízes éveiben a kastélyt és környékét, ide telepítették az első, mezőgazdasági termelésre épülő ipari üzemeket is. De szerepet játszott az is, hogy a gyermekek még fiatalok voltak, személyes jövedelemre nem volt szükségük, iskolás éveik alatt pedig lakóhelyük a pesti házakban volt: az Üllői út elején és a volt Egyetem (ma: Károlyi Mihály) utcában.

Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet az 1820-as évek közepétől. Ekkor ugyanis az addig egységes kezelésben lévő Károlyi-birtokot, mivel a lányok és a fiúk is elérték nagykorúságukat, a gyerekek örökség gyanánt szétszították egymás között. Így jutott 1827-ben Károlyi István többek között a fóti uradalom tulajdonához is, mely Fótból, Rákospalotából, Csomádból, a káposztásmegyeri, a gyáli és a sikátori pusztákból, valamint a kókai részbirtokból állt. De ez valójában csak a jog szerinti birtokbavételt jelentette, mert Károlyi István már az 1820-as évek elejétől itt tartózkodott, felhagyva katonai és diplomáciai pályájával. Franciaországból hazatérve francia feleséget hozott magával, s beköltözve a fóti kastélyba a gazdaság ügyeivel kezdett foglalkozni. Kívül-belül átalakít-

tatta a kastélyt, rendbehozatta a parkját. Ezután figyelme a tágabb környezet felé fordult s megjavíttatta a régi fóti templomot — a fatornyot kőtoronyra cseréltette —, majd pedig Fóton is, és káposztásmegyeri pusztáján is szőlőművelésre földet osztott ki. Mivel ezek az intézkedések nagymértékben vonzóvá tették a Pesthez igen közeli települést és Káposztásmegyert is: mindkét helyen megnőtt az alkalmi látogatók száma, akik vagy a szőlőműveléssel járó szórakozás, kikapcsolódás, vagy a birtok urával folytatandó beszélgetés, esetleg csupán a kíváncsiság miatt utaztak ki ide.

A fóti kastély és környékének legelső, itt most említésre méltó látogatója szomorú alkalommal járt Fóton, bár elsősorban a kíváncsisága hajtotta. Kazinczy Ferenc, a nyelvünk megújítására indított mozgalom központi alakja, aki minden eredeti művével és főleg műfordításaival is ezt a célt szolgálta, 1828-ban és 1829-ben is hosszabb időt töltött Pesten, ahol a Magyar Tudós Társaság ülésein vett részt. Ezt az alkalmat azonban felhasználta arra is, hogy Pest-Budán és környékén egyaránt szétnézzen. Ezért ment ki először Bártfay László társaságában Káposztásmegyerre, a gazdaságot megnézni. (Bártfay Károlyi György titkára volt, a család Üllői úti házában lakott, melyet a tisztviselők számára építettek, s lakásán volt a reformkor egyik legjelentősebb irodalmi szalonja.) Másnap pedig Fótra is kikocsiztak, ahol Károlyi István első felesége, Dillon Georgina halálának első évfordulóján a gyászmisét is meghallgatták a régi templomban. Kazinczynak tetszett a prédikáció, élményeiről pedig feljegyzésein kívül két kis rajzocskát is készített, amelyek aláírásuk szerint Káposztásmegyeren és Fóton készültek. Az aláírásokban azonban megcsalhatta az emlékezete, mert a fóti „Schweitzerey” rajza valójában a

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézet könyvtárának vezetője.

kastélynak, s az általa rajzolt káposztásmegyeri épület pedig az ott található svájci típusú szarvasmarha-istállónak felelt meg, — legalábbis a korabeli leírások szerint.

Nem lehet említés nélkül hagyni a fői szüreteket sem. A kastély külső-belső szépsége s urának nagylelkűsége hamar hírül jutott a közeli, szépen gyarapodó nagyvárosba. Ezért aztán, amikor Károlyi István, a Fóti-Somlyó oldalában tervbe vette a szőlőművelésre alkalmas, vagy már művelés alatt álló földjei egy részének eladását, sokan, örömmel és szívesen vásároltak itt maguknak

Noha Károlyi István a reformkor politikai mozgalmában nem vett részt, azért a társadalmi életben igen s az országgyűlés felsőházának tagjaként mind az arisztokrata, mind a köznemesi küldöttekkel ismeretséget kötött. Az országgyűléseken egyébként sem mindig politikáról volt szó, s a gazdasági és művelődési ügyek tárgyalásakor Károlyi István nagyon is érintve érezte magát. Többször csatlakozott Széchenyi István kezdeményezéseihez: a Magyar Tudományos Akadémia létrehozásához, a lóversenyzés elterjesztéséhez, egy gazdasági egyesület alapításához, Pest és Buda

A fői kastély homlokzata

telket. Az 1830-as években Fáy András író is szerzett magának egy présházat, mely a továbbiakban barátainak kedves találkozóhelye lett. Sokszor megfordult itt Vörösmarty Mihály, aki később maga is vásárolt egy területet Károlyi Istvántól; rajta kívül Deák Ferenc, Bártfay László és barátai: Szemere Pál, Ferenczy István, Barabás Miklós, Bajza József, Bugát Pál, Czuczor Gergely és mások szintén gyakori vendégei voltak a házigazda és felesége szívélyes invitálásának. Ezeken a találkozásokon részt vettek a szomszéd szőlősgazdák és a környékbeli csinosabb menyecskék is. Itteni emlékek hatására írta meg Vörösmarty *Főti dal* című versét, melyet egy alkalommal fel is olvasott barátai körében.

között állandó híd építéséhez. Mivel azonban a reformkori országgyűlések Pozsonyban üléseztek, miközben az ország tényleges fővárosa egyre inkább a Duna két oldalán elterülő testvérváros lett, a küldöttek tulajdonképpen folyamatosan Pest-Buda és Pozsony között úton voltak, miközben reformtörekvéseik legnagyobb része már az előbbire irányult, avval volt valamilyen kapcsolatban.

Ez pedig az előbbieknél is jobban hozzájárult a fői kastély és környékének népszerűségéhez, ahol maguk az arisztokraták és a velük hasonló gondolkodású köznemesek, valamint honoráciorok is kikapcsolódást találhattak, s a szíves vendéglátás mellett a sokoldalú eszmecserére is lehetőséget teremthettek maguknak. Széchenyi István naplő-

jában nagyszámú bejegyzést találhatunk, melyek azt tanúsítják, hogy Fóton az esedékes ügyekben tanácskozást tartottak, kilátogattak a Károlyi István által rendezett bálra, vagy vadászatra. Álljanak itt evvel kapcsolatban Károlyi György, a fiatalabb testvér sorai:

*„Fóthon néha számossan s igen vígan vannak,
[...] A vadászatok igen szépek s ha az ember lóval
győzné még szebbek volnának. Én is már egy fiatal
lovamat meg sántítottam, Istvánnak pedig majd
minden másod harmad vadászaton egy lova oda
lesz úgy hogy már lassan a szép vadász istállóból
ispotály lesz. Az én méneses lovaim még győzik
ugyan de ha új esztendeig vadásznék csak ugyan
kidülnének. Csak háromszor hétbe megyek ki
reggel a rendezvoursra és a napot ott töltöm, s más
nap reggel korán bejövök foglalatosságim nem
engedik hogy egészen kint lakjak, úgy hogy néha
csak kétszer hétbe vadászhatok. A kutyák
egyéberánt igazán jók és szörnyű sebesek, csak
győzőn a lú utánnok szaladni, bizonyosan van
több mulatság.”*

Károlyi István második feleségének halála után elhatározta, hogy Fóton új templomot építtet, mely egyben családja temetkezési helyéül is fog majd szolgálni. Elképzelései megvalósítására Ybl Miklóst, az akkor még fiatal, de a Károlyi családnak korábban már dolgozó építészrt kérte fel, aki Fóton a magyar romantika egyik első és igen jellemző épületét hozta létre. Ybl az építés teljes ideje alatt Fóton lakott, ott is nősült meg, Károlyi István nyugdíjazási szerződést is kötött vele, ahogy minden más, szolgálatában álló tisztviselővel vagy művésszel. Csak miután a templom elkészült, az ötvenes évek második felében, házassága után költözött be Ybl Pestre a grófok tisztviselőinek házába. Amikor Károlyi Istvánt a szabadságharc alatti tetteiért 1849 elején elfogták, majd bebörtönözték, s emiatt a templom építése is szünetelt, következett be a kastély harmadszori átalakítása és bővítése, ami szintén Ybl Miklós munkája volt.

A fóti templom építésén és belső díszítésén, szobrainak kifaragásán több híres művész dolgozott, de közülük csak Karl Blaas, osztrák származású nazarénus festő volt az, aki a munkák egy

részét a helyszínen végezte. Ő festette a két mellékoltárt, a Szent Györgyöt és Szent Franciskát ábrázoló képeket, valamint néhány kisebb tabernákulum-képet. De az ő keze nyomát őrzi a főoltár festménye, valamint a mögötte levő falfelület freskói is. Az oltárképeket Itáliában készítette, de a freskókat értelemszerűen csak a végleges helyen lehetett a falra vinni. Ezekről a munkákról, valamint fóti tartózkodásáról maga is beszámolt önéletrajzában. Most mégsem őt idézzük, hanem a templom egykori, Cselényi nevű kántora fiának emlékezéseit apja működésére:

„Édesapám fóti kántorra való kinevezése úgy történt, hogy az akkori káplán Úr: Főnökének Holló Mihály prépost úrnak megbízásából elment Vácra, ahol a Nagytemplomi és Fehérek német miséit, sőt iskolák előadásit, temetéseket neki kellett végeznie, s így a nagytemplomi karnagy úrtól elkérte, akinek beleegyezésével rögtön útrakeltek, itt pedig várták már a bírálók, és rögtön elmentek Mátray orvos úr lakására, ahol a szűk lakásban hangja nem érvényesült; másnap grófi fogaton Pestre mentek, ott az egyetemi templomban különféle feladott énekek után rögtön megkapta kinevezését, lévén 23 éves — így kezdődött fóti pályafutása.

Amikor a főoltár körüli freskók készültek, amelyek nyers vakolatra lettek festve, István gróf úr azt mondja BLAAS festőművész úrnak: »Kedves Mester! Én attól félek, hogy ez egy-kettőre le fog innen repülni.« Blaas festőművész úr mosolyogva rögtön intézkedett Ohlmayer munkavezetőnél, hogy két erős asszonyt egy dézsba vízzel küldjön fel, mire ezeknek minden erejükkel kellett a festményt megsúrolni. Már hullott róluk a verejték, mikor a művész kegyelmes urunknak bemutatta, hogy szemernyi sem látszott a képen a nagy próba. »Legyen nyugodt Gróf úr, amíg ez a templom állni fog, ez sohasem veszti el szépségét.« Mire ez volt a Gróf úr válasza: »Kedves Mester, úgy látszik igaz a közmondás, hogy a szerezcent nem lehet fehérre mosni.« Tudniillik a baloldali részen azt a fekete apostolt súrolta meg. Ekkor magához ölelte a művészt, és homlokon csókolta nagy tudásáért. Olasz festők dolgoztak kvartetténeklés mellett, ami

jó Apámnak nagy gyönyörűséget szerzett. Ha ő élne, mennyivel szebben tudná ezt előadni.”

Károlyi Istvánnak Ybl Miklós mellett volt egy festő pártfogoltja is: Ligeti Antal. Ő Nagykárolyban született, de nem onnan ismerték egymást; Károlyi István az Egyetem utcai palotában látta meg Ligeti egyik képét, amely nagyon megtetszett neki. A festőt, ugyanúgy, mint az építész, kivitte magával Fótra, lakást adott neki, ellátást s csupán azt kérte, hogy rendszeres gyakorlással tanuljon és pallérozza mesterségét. A Fóton töltött első évek után pedig hosszú itáliai, közel-keleti és afrikai tanulmányútra küldte, kiadásait fedezte, útirányát megszabta. Ez esetben is csupán azt az egyet kérte Ligetitől, hogy minél többet tanuljon, gyakoroljon, tökéletesítse tudását. Ennek a pártfogolt maradék-

egyformán sújtott, ha tetteiben vagy gondolkodásában hazafias irányultságot látott. A fóti társas összejövetelek felújítására is csak az évtized végén nyílt újból lehetőség, amikor a külpolitikai események miatt a Habsburg Birodalom vezetésének belpolitikai támaszra volt szüksége. Addig szinte csupán az egyházi és ahhoz kapcsolódó mozgalmakat nézték el a hatóságok, természetesen megfelelő ellenőrzés mellett. 1856. szeptember 6-án Liszt Ferenc, akit Károlyi István még Párizsban ismert meg, látogatott ki a templom megcsodálására, s az orgona kipróbálására. A zeneszerző később is igénybe vette ismeretségüket, hiszen *Szent Erzsébet legendája* című, akkor készülő művéhez magyar nyelvű egyházi énekek keresésével a segítségét kérte, s az általa írt *Pápai himnusz*

Gróf Károlyi István dolgozószobája

talánul eleget is tett, rajzai, festményei a magyar művészettörténetben rangos helyet foglalnak el; s a fóti kastély szalonjában is több, nagyalakú képe függött egykoron. Miután a Földközi tenger környékéről visszatért, Yblhez hasonlóan még néhány évet Fóton töltött, majd ő is házassága után költözött be Pestre.

A szabadságharc bukását követően, a megtorlás éveiben rettegésben, besúgók és erőszak mellett élt az ország. Az ötvenes években nem lehetett sok jóra számítani, a hatalom főrangút és közembert

is elküldte Fótra, előadásra. Rajta kívül megfordultak még a templomban más zenei hírességek is, például Reményi József hegedűművész és híres énekesek: Biloff és Biloffné, ahogy a volt kántor fia emlegette őket. 1858-tól azonban ismét lovasversenyeket és vadászatokat rendeztek Fóton, melyek, ahogyan a reformkorban, most is alkalmat biztosítottak arra, hogy a jelenlévők az ország dolgait és az adandó válaszokat megbeszéljék. 1860-ban, amikor Ferenc József elszánta magát a megyei önkormányzatok visszaállítására, a fóti

kastélyban konferenciát tartottak az 1848-as megyei vezetés volt tagjai: Nyáry Pál és Szentkirályi Móric vezetésével. A megye első tisztségére főispáni helytartói rangban újból Károlyi Istvánt kérték fel, aki ezt el is fogadta. Közös próbálkozásuk azonban körülbelül egy év múlva ugyanitt ért véget. Kiderült ugyanis, hogy 1860-61-ben sem Ferenc József, sem a bécsi udvar, sem a régi jogait változatlanul visszakívánó megyei többség (ez nem a megyék vezetését jelentette általában) nem gondolta komolyan a megegyezést, a kibékülést, azon a határon belül, amelyekre a múlt lehetőséget nyújtott. Emiatt történhetett meg az, hogy 1861 szeptemberének elején Pest megye kisgyűlése el sem kezdhette ülését, mivel a Megyeházát a Helytartótanács katonákkal foglaltatta el, s az épületbe senkit, még a hivatalos küldötteket sem engedték be. Ekkor tiltakozásul az egész megyei tisztikar lemondott, amit egy nap múlva, a hivatalos lemondás elkészültekor a főispáni helytartó, Károlyi István is aláírt, saját feladatát a továbbiakban ugyanúgy értelmetlennek ítélve meg, mint a megyei küldöttek. Hogy azonban a lemondott tisztviselőket nagy anyagi kár ne érje, fizetésüket még egy fél évig magára vállalta. A megye első számú embere és tisztikarának búcsújára Fóton került sor, a beszámoló erejéig hallgassuk most a szemtanút:

„A fóti búcsúlakoma, szombaton gróf Károlyi István kastélyában igen érdekes vala. A gróf a parkban kilovagolt, vasútról érkező vendégei elé, kik megtekinték a szép templomot, a kastélyt, könyvtárt és kertet. Déli 12 órakor a kastély nagytermében Nyáry Pál a tisztikar nevében búcsúbeszédet monda. A lakoma 3 óra tájban kezdődött, melyet cigányzene és lelkesnél lelkesb toasztok ivása élénkített. Többi közt igen szép volt a Jókaié. Ő azon kincsre ivott, mely minél több részre osztatik, annál nagyobbá lesz, ti. a hazaszeretetre. Ebéd után táncmulatságot rögtönöztek a fóti falusi menyecskék és lányokkal, míg esti hét órakor a vendégek egyrésze eltávozott.”

Ebben a sok reményt ígérő 1861-es évben volt még egy jelentős megbeszélés a fóti kastélyban. Már az önkényuralom éveit felmerült pesti írókörökben egy olyan egyesület létesítésének

gondolta, mely a szegény és magatehetetlen írók segélyezését vállalta volna. Az erre irányuló kérvényt azonban sokáig nem engedélyezték, mivel ezekben az években a civil szervezetekben — talán nem jogtalanul —, az ellenállás fészkeit vélték felfedezni az osztrák hatóságok. 1861. március elsején azonban, a politikai nyomás lazulásával a fóti kastélyban elhatározták a meghívottak, hogy létrehozzák a Magyar Írók Segélyegyletét a régen eltervezett célra. Az alakulás nehéz munkájában részt vett Eötvös József, Danielik János, Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc és még mások is. Természetesen jelen volt Károlyi István is, aki 10.000 arannyal járult hozzá az egyesület anyagi alapjaihoz. Az írók személyesen már korábban is számíthattak rá, hiszen például a Fótra húzódott Garay Jánost rendszeresen segítette, s nem csupán pénzzel, hanem beszélgetőpartnerül és sétatársul is választotta. De ugyanígy támogatott ma már kevésbé ismert nevű írókat és költőket is. Vas Gerebennek például ingyen adott 300 négyszögöl házhelyet. Mellettük nem feledkezett meg a képzőművészekről sem, ekkor készültek Barabás Miklós képei: róla és harmadik feleségéről, Orczy Máriáról. A Károlyi Istvánról festett ülőkép a fóti kastély egyik szobájában ábrázolja az idős gróft, kedves foglalatosságok, olvasás közben. Ez a kép ma a fóti plébánia ebédlőjében látható, párja a háború után elkallódott, bár jelenlegi lelőhelyére nézve vannak biztató adatok.

A következő évtized végén azonban, mikorra kiderült, hogy az Osztrák Császárságon belül, a különbségek ellenére, sem Ausztria, sem Magyarország nem lehet meg egymás támogatása nélkül, normalizálódni kezdtek a kapcsolatok, az állam, az intézmények és az egyes emberek szintjén is. Ezt mutatja az is, hogy 1868-ban Rudolf trónörökös testvérével Gizellával együtt Pesti tartózkodásuk alkalmából Fótra is kilátogattak. A hatvanas években két közvetítője volt a magyar arisztokrácia és a Habsburgok közötti viszony megjavításának az utóbbiak részéről: az egyik Erzsébet királyné, akinek magyarbarátsága közzismert, a másik pedig fia, a tragikus sorsú trónörökös. Rudolf nagyon szerette a

természetet, egyik legjelentősebb tanítója az az Alfred Brehm volt, aki híres könyveit írta az állatok-ról. Állatszeretete azonban nem gátolta meg a férfias foglalatosságának elkönnyvelt vadászatban sem, amit ebben az időben sportnak vélték. Mivel pedig a Károlyiak birtokainak egy részén kiváló lehetőség volt a szórakozás művelésére, s mivel a királyi család kedvelt Pest melletti pihenőhelye Gödöllő volt, mely igen közel esett Fóthoz, adott volt az ismeretség, később a megtisztelő látogatások lehetősége is. A kiegyezés után a Gödöllőn tartózkodó uralkodópár erre lovagolva, vagy vadászva több alkalommal ejtette útba Károlyi István rezidenciáját. 1871-ben pedig, amikor nagy hadgyakorlatot tartottak a környéken, Ferenc József napokig a kastély vendége volt. Az élmények azonban nem múltak el nyom nélkül, ezt az is mutatja, hogy Károlyi István erre az időre kiköltözött lakóhelyéről, s a császár látogatta meg őt, nem pedig fordítva. 1877-ben, amikor a fői gróf betöltötte nyolcvanadik évét a császár és családja gyors egymásutánban kétszer is a kastély vendége volt. Első alkalommal azért, mert fiatalabb öccse halála miatt érzett fájdalmát akarták részvétükkel tompítani kissé, másodszor pedig azért, mert szívből gratulálva, örömet fejezték ki Károlyi Istvánnak szép és másoknak sok örömet adó életéért. Ebből az alkalomból sokan köszöntötték még, csupán a családi gyász miatt volt visszafogott az ünnepelés. De azért a Szent István Társulat nevében Haynald Lajos kiutazott hozzá, s átadta neki a társulatnak az évfordulóra készített emlékérmét.

A sok-sok várt és hívott vendég, és híresség mellett voltak a fői kastélynak hivatlan látogatói is. Róluk csak egy-egy mondatban emlékeztek meg a lapok. Most soroljunk fel röviden ezekből a hírekből kettőt, hogy megmutassuk: bár a múlt századot számtalan tekintetben egy fényév választja el korunktól, azért az emberi jellem bizonyos vonásai változatlanok. Íme a két hír:

„KÁROLYI ISTVÁN fői gróf kastélyába éjjel ablakon át betörték s ellopták azon értékes díszkardját, melyet a gróf a koronázás ünnepélyén viselt.”

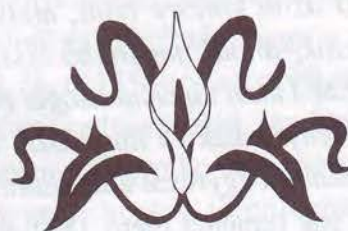
„A FÓTI KASTÉLYBA múlt hó végén ismeretlen tolvajok betörték, s a ruhatárból több értékes

diszruhát elvittek.”

A két kis tudósítás a Katholikus Néplap 1871. augusztus 31-i és november 23-i számaiban jelent meg, ami azt jelenti, hogy az ismeretlen és nem várt látogatók két alkalommal is meglátogatták a kastélyt. Kiletüket egyébként azóta is homály fedi.

Távolról sem értünk még a fői kastély látogatóit regisztráló névsor végére; nem beszéltünk a külföldi vendégekről (például Montalembert-ről), a hazai politikusokról, miniszterekről, pártvezetők-ről, képviselőkről s kevés szó esett a katolikus egyház különböző tagjairól is. A fentiekben inkább a kultúra és a művelődéstörténet nagyjait igyekeztünk felsorolni, a többiekre talán majd máskor kerülhet sor. Befejezésül egy átvitt értelmű találkozásról essen szó, melyet ugyanolyan röviden lehet ismertetni, mint az előző két híradást, míg értelmezésként többféle lehetőség is adódik. Az egyetlen mondatos értesítés a Gombostű című lapban jelent meg, 1869. augusztus elsején. De akár milyen üzenetet fedezünk is fel e hírecske mögött, Károlyi István jelentős, bár nem hangos életének három kimagasló alkotása: a fői templom, valamint a 16-os Károlyi huszárezred létrehozása, és Újpest létrejöttének elősegítése helyet biztosít neki nem csupán Újpest, hanem a XIX. század magyar köz- és művelődéstörténelmében is. Gondoljon erre Újpest minden jelenlegi és jövőbeli polgára s legyen méltán büszke alapítójára és lakóhelyének történetére!

„AZ ÚJPESTIEK egy kis gőzöst szándékoznak építeni, mely gr. Károlyi Istvánnak, mint Újpest földesurának nevét viselné, s az anyafővárossal minden órában közlekednék.”

Dr. Varga Lajos*

Gróf Károlyi István szerepe a múlt századi katolikus megújulásban

István gróf Kaplonyban, 1797. november 18-án született. (Kaplony a család ősi fészke volt.) Középiskoláit a pesti Piarista Gimnáziumban végezte. A Károlyi család Károlyi Józsefné Waldenstein-Wartenberg Erzsébet (1763-1813) révén 1808 november 22-én¹ megszerezte a főtí uradalmat azért, hogy a főváros közelében élve bekapcsolódhassék annak szellemi életébe. Ez valóban megtörtént a család és István gróf életében egyaránt, sőt a családnak méltóságánál fogva megvolt a lehetősége arra is, hogy a külföldi katolikus jellegű szellemi, művészeti mozgalmakkal megismerkedjék, és a hazai vallásos, politikai és közéletben annak elplántálója legyen. Károlyi István gróf egyházat támogató tevékenysége szempontjából nagyon fontos diplomáciai szolgálata, melyet 1821-től Párizsban végzett. Első felesége a francia származású gr. Dillon Georgina volt. István gróf évekig élt Olaszországban, ami szintén nagyon jelentős volt Magyarország egyházművészetének megújítása szempontjából. Szociális tevékenységét a keresztény szellemiség és az ekkor létező szociális mozgalmak befolyásolták. A reformkori küzdelmekben nem vett részt, politikai nézetei liberálisak voltak, de ez a liberalizmus nem azonos a magyar történelemben később jelentkező liberalizmussal, és legfőként nem azonos azzal a liberalizmussal, mely Jászi Oszkár (1875-1957) révén egyházellenes és antiklerikális volt. 1849 februárjában bebörtönözték. 1860-ban, majd 1867-1881-ig Pest vármegye főispánja volt. Meghalt Fóton 1881. június 12-én.

István gróf végrendeletében arra buzdította gyermekeit, hogy maradjanak meg egymás

szeretetében és legfőképpen a katolikus hitben, mely által örök üdvösségüket biztosítják. Úgy látszik, hogy az atyai intelmet különösképpen Sándor gróf vette komolyan, mert sok olyan munka fejeződött be általa, melyet már az apa elkezdett, ezért, ha érintőlegesen is, de István gróf életével kapcsolatban Sándort is említeni kell.

A Károlyi családot egy írás így idézi: „vitézség és vallásosság, hazaszeretet és könyvkultúra, jótékonyosság és kiadós alkotási kedv” jellemezte a család életét². A hitélet terén buzgólkodott Bethlen Gábor hitvese, Károlyi Zsuzsanna (1585-1622) és a család egyik leányának unokája, Pázmány Péter. Ezt az adatot a Károlyi Levéltár Károlyi Istvánról szóló kézirata tartalmazza, de a genealógiák nem erősítik meg³. A vallásos családi örökséget István gróf példásan megőrizte, azok az évek, melyeket Párizsban töltött, már a katolikus megújulás idejére esnek. A francia forradalom után 1801-ben Bonaparte Napóleon által létrejött a francia állam és a Vatikán megegyezése egy konkordátum formájában. István gróf Párizsban megismerkedett Talleyrand (1754-1838) politikájával, akinek jelentős szerepe volt a francia konkordátum megkötésében, majd 1814-től kezdve a legitimizmus visszaállításában. Mellette a konzervatív restauráció érdekelte legjobban. Sokkal jelentősebb volt azonban az a katolikus megújulás, amit Franciaország a múlt században felmutatott. Ezzel a szellemiséggel találkozott István gróf Párizsban. Az őt érő szellemi hatások közül az egyik leglényegesebb Chateaubriand szellemének megismerése volt, mely az egyházon belül a romantikus vallásos érzületet jelenti. Chateaubriand a kereszténység

* A szerző római katolikus lelkész, egyházi levéltáros, hittudományi főiskolai tanár. 1992-ig a váci egyházmegye könyvtárának és levéltárának vezetője volt.

szelleméről írott munkájával az első nagy irodalmi hatást gyakorolta a felvilágosodás szelleme ellenében. *Martyrs* című munkájában a katolicizmus isteni eredetét, a benne rejlő művészi, erkölcsi, szellemi, civilizációs és szociális erőket tárta fel. A főtí és radványi könyvtár is híven tükrözte a katolikus megújulás eme szellemét, ez a szellemiség áthatotta István gróf életét is, amit legfőként a Szent István Társulat elnöki tisztének betöltésével kapcsolatban érzékelhetünk. Egészen közvetlen szellemi kapcsolat mutatható ki Montalambert (1810-1870) és gr. Károlyi István között. Az 1830-as forradalom után Montalambert Lamennais-vel együtt mint az egyház jogainak védelmezője lépett fel, de Montalambert Lamennais hitehagyása után elszakadt barátjától. Ettől kezdve főként a törvényhozás tagjaként fejtett ki bámulatos közéleti és

felszabadítását és megváltását szorgalmazta és Széchenyivel együtt a közadókat sürgette. Montalambert irodalmi tevékenysége pedig bizonyosan hatott a Szent István Társulatban kifejtett tevékenységére.

Magáról a társulatról azt kell megjegyezni, hogy az 1848. április 11-iki törvények biztosították a sajtószabadságot, melynek következtében a társulat alapszabályainak megállapítása függetlenné vált a helytartótanáctól⁵. A társulat 1848 májusában kezdte meg működését, alapítója Fogarasy Mihály, nagyváradi kanonok az 1848-ban lezajlott változások szellemében a világiak részvételét is óhajtotta. Ennek legékesebb bizonyítéka az volt, hogy a társulat elnöki székébe gr. Károlyi István került. Sajnos Károlyi István gr. 1849-ben történt bebörtönzése miatt csak az indulásnál, illetve a börtönből való kiszabadulása után lehetett jelen a társulat életében. 1849-ben egyébként a társulat is mélypontra jutott, sőt három éven át külső tevékenysége szinte nem is volt. Gr. Károlyi István mellett a kezdeti időszakban az alelnök Cziráky János gróf volt, majd Dánielik János, Somogyi Károly és Pollák János. 1868-tól pedig az az Ipolyi Arnold volt az elnök, aki a Magyar Tudományos Akadémián emlékbeszédet mondott Károlyi István fölött.

A kezdeti időszak sikerei voltak a Katholikus Néplap (heti újság), a Keresztény Naptár megjelenése és Hirscher János javaslata a pozitív kereszténység ápolásáról. Elsők között jelent meg Szabó Imre: Tanácsadó a falusi nép számára című műve, továbbá ifjúsági iratok és tankönyvek kiadását is tervezték⁶. A társulat életének igazi fellendülése egybeesik gr. Károlyi István börtönből való kiszabadulásnak idejével, ekkor vált a Szent István Társulat a hazai népiskolai tankönyvek korlátlan és jogszerű kiadójává.

1861-ben egy bukovinai magyar küldöttség kereste fel a Szent István Társulatot, és előadták az ottani magyarok sanyarú sorsát. Ekkor egy társadalmi mozgalom indult Dánielik János alelnök vezetésével annak érdekében hogy a magyar társadalom minden rétegét érzékennyé tegyék a moldvai magyarok sorsa iránt. Dánielik elsősorban Károlyi István grófban, a társulat elnökében találta

A Szent István Társulat emblémája 1856-ban

egyházvédő tevékenységet. Amikor a politikai életből visszavonult, katolikus irodalmi tevékenységet folytatott, többek között megírta magyarországi Szent Erzsébet életét is. Ipolyi Arnoldtól tudjuk, hogy gr. Károlyi István Montalambert gróffal benső barátságra jutott, aki a főtí kastélyban is járt, István grófnak pedig annyira példaképe volt, hogy szobrát íróasztalán őrizte⁴. Montalambert, aki rokoni viszonyban volt Apponyi Gyuláné sz. Sztáray Zsófia grófnővel, 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia kültagja lett. Montalambert és Károlyi gróf tevékenysége sok szempontból hasonló. Károlyi a katolikus Széchenyi István reformtörekvései mellett állott és „hallgatag liberalizmusa” valóban nagy dolgokat vitt végbe. Egyike volt az elsőeknek, aki a jobbgáyságnak az úri jogoktól való

meg a fő pártfogót. Kettőjük közös érdeme, hogy a Szent István Társulat megalakította a Szent László Társulatot, mely az első világháború kitöréséig a moldvai és bukovinai magyarok hathatós támogatója volt⁷. A Szent László Társulat a keleti missziókat is támogatta, de működése a két világháború között erőteljesen visszaszorult. A Szent László Társulatnak gr. Károlyi István elnöke is volt⁸.

Károlyi István elnöki tisztségének idejére esik a „Szentek élete” sorozat megjelenése, melynek kiadása 19 évig tartott. Az 1881-es év különösen gyászos volt a társulat életében, mert ekkor halt meg az alapító, Fogarasy Mihály nagyváradi kanonok és néhány hónappal később pedig gróf Károlyi István, aki harminchárom éven át lelkes vezetője és egyben mecénása volt a társulatnak. Erdősi Károly így emlékezik meg róla: „Ragaszkodása a Társulathoz olyan nagy volt, hogy a nyolcvanadik életévén túl, minden más hivatásáról lemondva, csak a Társulat elnökségét tartotta meg.”⁹ A Károlyi család szerepe továbbra sem szűnt meg a Szent István Társulat életében, mert 1884-ben gr. Apponyi Albertet és gr. Károlyi Sándort (1884-1888-ig elnök) választották meg elnököknek¹⁰. Az apai örökség elplántálása a fiúban a Katholikus Szemle 1886-ban történt megindítása volt. Ez a folyóirat olyannyira a katolikus világnézet megszólaltatója, hogy amikor hazánkra 1945 után ráborult a vörös csillag árnyéka, a folyóirat csak külföldön jelenhetett meg, és csak az 1989-es rendszerváltás után vált ismét legálissá.

A Szent István Társulat gr. Károlyi István születésének 80. évfordulójára emlékérmeket adott ki a következő felirattal: „A 80. születésnap emlékének a haza és Egyház rendíthetetlen hívének hódolatul nagyérdemű elnökének hála emlékül a Szent István Társulat” Az érem körirata: MDCCCLXXVII. Nov. XVIII.¹¹ Ezt az érmet az uralkodó jelenlétében a Szent István Rend nagykeresztjével együtt adták át a 80 éves grófnak, akit az egyház és a király egyaránt megünnepelt.

István grófot minden bizonnyal érintette a keresztényszociális eszme is. Ennek pontos megálapításához szükséges lenne a könyvtár jegyzékének teljes áttekintése¹², valamint francia- és

olaszországi tartózkodásának pontosabb ismerete. A keresztényszociális eszmerendszer a liberális kapitalizmus ellenhatásaként komoly eredményeket ért el. A tanítás lényege volt, hogy többé már nem elég a karitás, hanem magának az államhatalomnak is lépnie kell a szociális igazságosság érdekében. Wilhelm Emmanuel von Ketteler *Die Arbeitsfrage und das Christentum* című művével három évvel Marx „Kapital”-ja előtt megindította a keresztény szociáletika elméleti művelését és 1864-ben magyar nyelven is megjelent. 1846-ban a grófi család vendégül látta Le Play Frédéric Pierre Guillaume-t, aki a munkás családokról szóló társadalmi monográfiájához Magyarországon is végzett anyaggyűjtést¹³. Le Play szerint a társadalmi hanyatlás egyik alapvető oka a rendi-hűbéri társadalom familiaritásának megszűnése volt. A szociális érzékenység Sándor gróf életében is megvolt, ugyanis az ő vezetésével kezdődött meg a hitelszövetkezeti rendszer kiépítése. 1889-ben Pest megyében már 60 falusi hitelszövetkezet működött, a 90-es években már a parasztok is hitelhez juthattak¹⁴.

A múlt században az ún. klasszicista művészet után, mely a felvilágosodás eszmerendszerében fogant és viszonylag rövid ideig tartott, következett a romantikus művészet ideje. Ennek egyháztörténeti vonatkozása is van a nazarénus festők működésén keresztül. Minden komolyabb művészettörténeti könyv tárgyalja ezt a kifejezetten keresztény művészeti irányzatot, mely Németországban keletkezett a XIX. sz. elején. Sajátossága, hogy az akadémista és a klasszicista stílussal szemben a Raffaellót megelőző quattrocento festők tiszta formáit és vallásos áhítatát akarta utánozni. J. F. Overbeck és F. Pforr, a csoport alapítói 1810-ben Rómában az egykori Sant Isidoro-kolostorban telepedtek le és társaságukat Lukács Testvérek Egyesületének hívták. A nazarénus művészeti irányzat hatott az angol preraffaeliták mozgalmára is. Ez a szellemi megújulás része volt egy nagyobb megújulásnak, mely a felvilágosodás racionalista szellemével ellentétben mindennek helyet akart adni, ami nem a racionalitás területére tartozik. Ennek a folyamatnak volt szerves része a keresztény irodalom meg-

újulása, mely franciaországi tartózkodása alatt és után gr. Károlyi Istvánt is érintette. Fiának, gr. Károlyi Sándornak azonban a nazarénus művészeti iskolával, amint azt látni fogjuk, közvetlen kapcsolata is volt.

Ez az időszak a magyar egyházi művészet megújításának ideje. Gr. Károlyi István a Szent István Társulat révén is kapcsolatban állt Ipolyi

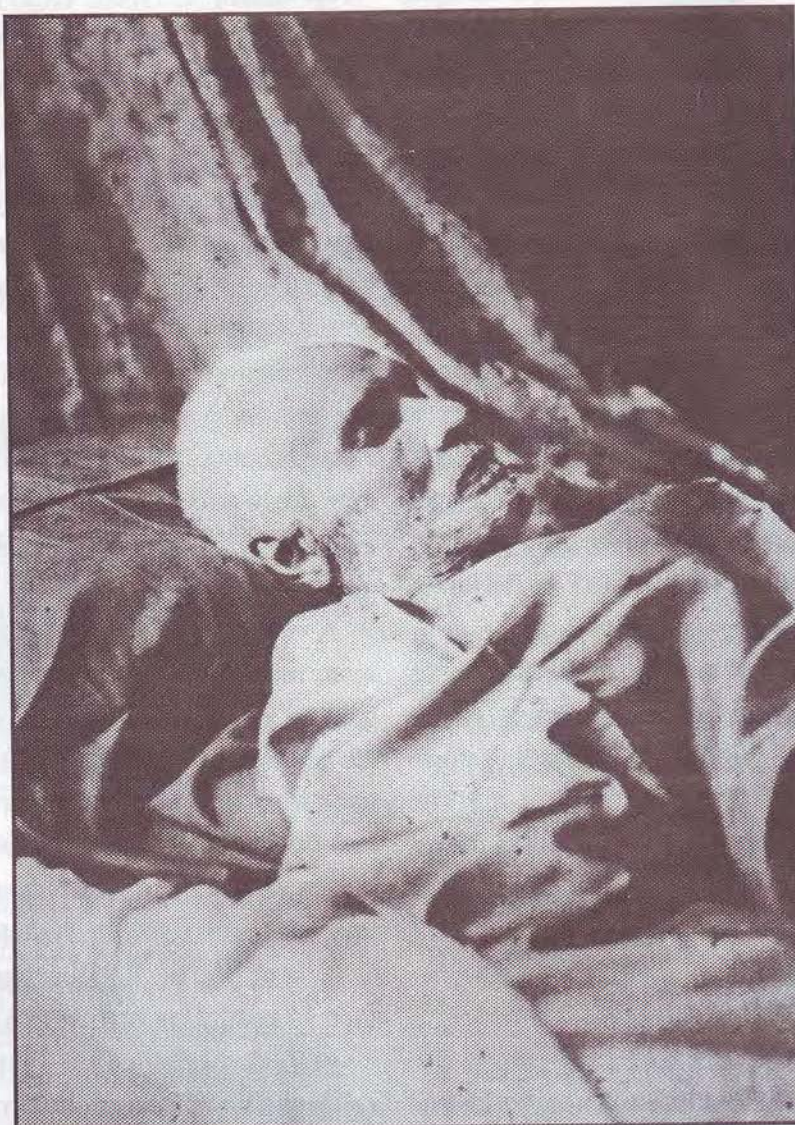
Arnolddal, és bár a korabeli romantikus egyházművészetet nem általa ismerte meg, hanem már korábban Olaszországban, egyetértett Ipolyi Arnold véleményével, hogy a XVI. század után az egyházi művészet dekadens korszaka kezdődött el. Nem tagadta ugyanakkor a későbbi művészi irányzatok keresztény jellegét. Érdekes megfontolni a következő sorokat: „Vagy nem tért-e így vissza a festészet egy Overbeck, Fürich és a nazarénus iskola műveiben, s az építészet és szobrászat középkori egyházi stílusainak mostani correctebb utánzá-

sában?”¹⁵ Ipolyi is jól tudta és hangsúlyozta is, hogy a hit termékenyíti meg a művészi kifejezést. Károlyi Istvánt római tartózkodása és a hazai katolikus szellemmel való találkozása segítette abban, hogy Overbeck jegyében megújítsa a magyar katolikus egyházi művészetet.

A fóti templom építése és plébánia alapítása¹⁶ összefügg azzal a ténnyel, hogy 1827-ben gróf

Károlyi István „családi osztály”¹⁷ alkalmával Fót egyedüli birtokosa lett. Károlyi már 1829-ben megkereste gr. Nádasdy Ferenc váci püspököt a fóti plébánia alapításával kapcsolatban, kérését 1835-ben és 1842-ben megismételte, de hiába. A gróf végül egyenesen a királyhoz fordult, aki 1844-ben megadta a jóváhagyást, és a patronátus jogát gr. Károlyi István kapta meg. Ez a jog biztosította

számára, hogy elszegényedés esetén az Egyház támogatja őt, ezen felül biztosította a templomban való temetkezés jogát, valamint a templomban a saját címer használatát. A Károlyi címerpajzson az önmérséklettel rendelkező karvaly látható, mely az el ejtett madarak szívét nem eszi meg. A patrónust istentiszteleteken kiemelt hely illette meg, ugyanakkor azonban kötelezettséget is jelentett a fóti templom és plébánia fenntartására. A kegyúri jogok érvényesítése a fóti templom építészeti kialakításában is megnyilvánult.

1881. június 12.: Károlyi István, a halottaságyon

Azért olyan hatalmas a templom szentélye, mert csak így kerülhetett a templom alá a grófi család temetkezési helye, ahová István gróf is temetkezni óhajtott. A plébániát végül 1844-ben alapították és 1845-ben tették le a templom alakövét. A templom azon a helyen épült, ahol gr. Fekete György 1784-ben kápolnát építtetett. Építése az 1848-49-es szabadságharc következtében megszakadt, csak

1851 tavaszán folytatták a munkát. Az építmény Ybl Miklós tervei alapján 1855-ben készült el. A templom stílusának pontos meghatározása: Rundbogenstil (un. félköríves), ennek a stílusnak a legkiemelkedőbb magyarországi alkotása. Az épületet terveit Ybl müncheni tapasztalatai és a Gartner által tervezett Ludwigkirche (1829-1842) valamint a mór és románkori anyag ihlette. A templom belső díszítéséhez gr. Károlyi István két nazarénus művészt is hozott Rómából. Blaas Overbeck csoportjának tagja volt, ő festette 1848-1853 között a főtí templom oltárképeit. Teneráni Pietro (1789-1869) szobrászművész szintén Rómából jött ő Canova és Thorwaldsen követője volt. Antik stílusjegyekkel dolgozott és a „hüvös katolicizmus” művészeként volt elkönyvelve. A főtí sírboltban három szobor található: a trónoló Krisztus, egy angyal és gr. Károlyi Erzsébet síremléke, melyek közül Ybl szerint az utóbbi a legkiválóbb. A templom harangját a bécsi Hilzer öntötte, orgonáját a salzburgi Mózer készítette. 1855-ben érkezett IX. Pius pápa ajándékából Szent Lucentius vértanú ereklyéje. Nem tudhatjuk, hogy az ereklye kiválasztásában személyes motívumok szerepet játszottak-e, de tény, hogy szent Lucentius katonaszent, és így az ereklye kiválasztása akarva vagy akaratlanul Károlyi személyéhez illő. A templom megáldása 1856-ban volt, felszentelése csak e század elején történt meg Jung János váci segédpüspök által. A templom körüli kálvária és a Feltámadt Üdvözítő kápolnája 1876-ban készült el¹⁸.

A templom berendezésében találkozunk a hagyományos nemesi szokásokkal, miszerint a család egyes tagjainak védőszentjét egy-egy szentnek a képében megfestik. Így került a főtí templomba római Szent Franciska képe, aki a gróf második feleségének védőszentje volt¹⁹. A kastélykápolna oltárán két monstrantia alakú ereklyetartó és két ereklyepiramis is volt, melyek vizsgálata szintén érdekes lenne a grófi család vallásossága szempontjából²⁰.

Mai értékelésünk szerint a nazarénus művészet inkább eszmei és történeti értéket képvisel, esztétikai értéke kisebb, mint a barokk vagy a korábbi korok művészeti irányzatainak értéke. Ennek

ellenére a főtí templom a hazai egyházi építészetben és a főleg a múlt század egyházművészeti emlékei között mindenképpen kiemelkedő alkotás, melynek értékét az is növeli, hogy a romantikus egyházművészetnek kevés hazai emléke maradt. Megjegyzendő, hogy a nazarénusoknak az angol preraffaelitákon keresztül nagy szerepük volt a szecesszió előkészítésében és a századvég művészeti irányzatának kialakításában.

A főtí plébánia alapítása Újpest hitéletét is befolyásolta. Az újpesti első katolikus kápolna alapkövét Mildenerger Márton rakta le 1833-ban. Újpest 1845-ig Mogyoródhoz tartozott, ettől kezdve Fót, majd Rákospalota látta el a híveket. 1869-ben történt meg a főtí plébános joghatósága alatt működő kihelyezett káplán kinevezése, 1870. február 26-án pedig az újpesti egyházközséget Peitler Antal váci püspök gr. Károlyi István kegyúrral való megegyezés alapján plébánosi joghatósággal rendelkező káplán felügyelete alá helyezte. Gr. Károlyi István 1874-ben az expositura fölötti kegyúri jogairól lemondott, így a patronátus joga a váci püspökre szállt. Még ugyanebben az évben az újpesti római katolikus egyháztanács megszerezte a kegyúri jogokat²¹, és 1875-ben a püspök a káplánt plébánosnak nevezte ki. Az újpesti templom építését gr. Károlyi István is támogatta, a telket ő maga adományozta. A templomépítés befejezésében Sándor gróf közreműködött, aki azt ajánlotta az egyháztanácsnak, hogy a templom-alapból, a kormány hozzájárulásából és a saját adományából a megkezdett templomot felépítteti, ha a tervezettnél kisebb templommal is megelégednek. Ezt az egyháztanács elfogadta, így épülhetett meg a mai templom torony nélkül.

Károlyi István portréján a Szent István Rend nagykeresztje, valamint a Krisztus Rend keresztje látható, mivel ő a Krisztus Rend vitéze volt. Ez a rend egykor lovagrend volt, mely a mók elleni küzdelem céljából alakult 1318-ban, portugáliai Dénes által. Részben a templomos lovagokból és azok javaiból történt a rend alapítása, melyet XXII. János pápa 1319-ben megerősített. A lovagrendet 1797-ben szekularizálták, 1834-ben pedig javait elvették. 1910-ig Portugáliában a rend világi

rendként létezett. A Károlyinak adományozott Krisztus Rend kapcsolatban van ezzel, de mégsem azonos vele. Az 1319-es megerősítés után, mely az adományozás jogát a pápának tartotta fenn, hamarosan a portugál Rend keletkezése után létrejött egy sajátosan itáliai Krisztus Rend (Milizia di Gesù Christo), melyhez nem volt szükség öspróbára. Ezt 1605-ben az Ágostonos Kanonok rendjéhez csatolták. Ezen eseményekre emlékeztet az 1847-ben alapított pápai Krisztus Rend, melyet 1905-ben X. Pius pápa ismét megerősített. Ez a legmagasabb pápai kitüntetés, melynek csak egyetlen osztálya van. Hivatalos elnevezése: Ordine Supremo del Christo. Gr. Károlyi István tehát a Katolikus Egyházon belül a legnagyobb megtisztetésnek örvendhetett, mivel a legmagasabb pápai kitüntetést nyerte el. Éble könyvének egyik táblája szerint ezt a kitüntetést 1854-ben kapta, így ez a magas pápai kitüntetés a templomépítéssel kapcsolatos²². Károlyi István kitüntetései közé tartozik a Szent Lucentius ereklye elnyerése és a Szent István Társulat emlékérmé is.

Gróf Károlyi István végrendeletét 1849. Szent György hava 5. napján tette le Walter Géza levéltárosnál öt pecsét alatt²³. Mivel a végrendelet megírásának megvannak a katolikus egyházban elfogadott formai elemei, ezek közül nem mindegyik tükrözi az ő egyéni vallásosságát. Végrendeletét a Szentháromság nevében kezdte, ez szokványos, tehát nem tekinthetjük egyéninek. Hogy temetése napján az egyes birtokon requiem tartását kéri, szintén nem tekinthető egyedinek. Az a rendelkezése, mely szerint a szegényeknek pénzt kell osztani temetése napján, szintén az ősi keresztény hagyományban gyökerezik, aminek alapja a szegények tiszteletének kifejeződése az Egyházban. A szegényeket Isten szegényeinek — vagy ahogy touri Szent Gergely mondotta —, Krisztus szegényeinek nevezték. A karoling korban a szegényeket külön törvény és az egyházi többség védelmezte. A szegénység — a személyes tulajdonról való lemondás — a szerzetesi élet alapjává vált. A dúsgazdagról és a szegény Lázárról szóló evangéliumi példabeszéd alapján már a XII. századot megelőzően kialakult az a felfogás, hogy ők állnak

a Paradicsom kapujában, az ő javukra adott alimizsna segíti az elhunytat a mennyek országába. A szegények a keresztény köztudatban a „janitores coeli” megjelöléssel szerepeltek, ezt tükrözte egyébként a régi temetési liturgia, melyben eredetileg a temetőbe való belépéskor énekelte a kántor: „In Paradisum deducant te angeli et cum Lasaro quondam paupere vitam habeas sempiternam.” A hitvalló keresztény családokban a temetési szertartás — főként a gazdagok esetében, akik tudtak segíteni a szegényeken, — mindig össze volt kötve a jótékonykodással. Gr. Károlyi István végrendelete szerint a temetés napján a Károlyi birtokokon 2000,- pengőt kellett kiosztani a szegények között. Ennek a keresztény szokásnak a gyakorlása a gróf egyéni lelkületét is tükrözte, mert életében is jótékonykodott akár a Szent István Társulatban,

A Szent István Társulat emblémája 1989-ben

akár a Szent Vince Egylet útján²⁴. A gróffal az is előfordult, hogy megvásárolta azok könyvtárát, akik elszegényedtek és visszaadta nekik. Barátságai sem korlátozódtak a katolikus szellemiséget hordozó emberekre. Kapcsolata volt Kazinczyval és Garay Jánossal is, pedig. Kazinczy széphalmi mauzóleumában szabadkőműves szimbólumok láthatók. Egyébként is annak a felvilágosodásnak a szellemében dolgozott, melyre ellenhatásként a romantika született. Nyelvújítása sem a katolikus szellemiséget tükrözi. Mindez egy szélesebb körű felebaráti szeretetre utal. Végrendeletének talán a legszemélyesebb része, amikor gyermekeitől kéri a katolikus vallásban való hűséges megmaradást örök üdvösségük érdekében. Szintén személyes rész, hogy nem enged magának temetési emléket

állítani. A főtí kriptá bejáratánál lévő szobrok valóban nem személyes emlékek, hanem a katolikus temetési liturgia elemeit elevenítik meg. Ezek között talán a legmeghatóbb a gyászmise sequentia-jából származó rész, melyet az ítélet angyalának márványba faragott szobra testesít meg, a szobor talapzatán az említett liturgikus szöveg egy részével: *Tuba mirum spargens sonum...* Károlyi Erzsébet (1822-1840) szobrának talapzatán is vallásos jellegű felirat áll: *Venio Domine*. Sőt maga a szobor Károlyi Erzsébetet az evangéliumi okos szüzek képében mintázza meg.

Amikor Kandra Kabos a közelgő millenniumra készült, és megírta könyvét az ezer éves Károlyiakról, így vélekedett: „Így a Károlyiak grófi családja,... melyre nagy kötelesség vár a nemzeti örömén nagy napjaiban... az imádandó Gondviselésnek száz hálával áldomásozó nemzet előimádkozója legyen!”²⁵

Források:

Levéltár, A Károlyi nemzetség és család levéltára. P 381 gr. Károlyi István

A Károlyi Levéltár repertórium: A Károlyi család nemzetségi és főtí levéltára. Közrebocsátotta Bakács István. Levéltárak Országos Központja: (Bp.) 1965.

Könyvtár:

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Kézirattár
A Károlyi könyvtár jegyzéke

Irodalom:

Bertényi Iván-Gyapay Gábor, Magyarország rövid története. Mecénás: (Bp.) 1992.

Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye, 2. köt. Országos Monografia Társaság: Bp. 1910.

Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. I. Dercsényi Dezső: Vác 1915.

Éble Gábor: A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Franklin: Bp. 1913.

Erdősi Károly: A hetvenöt éves Szent István Társulat. Szent István Társulat: (Bp.) 1923.

A főtí templom. Bp., 1931.

Ipolyi Arnold: Emlékbeszéd gr. Károlyi István fölött. MTA Emlékbeszéd, XVII. Bp. 1882.

Ipolyi Arnold alkalmi beszédei. Róth Mór: Bp. 1873.

Hajnald Lajos: A Szent István Társulat 1882. március 23-i nagygyűlést megnyitó elnöki és emlékbeszéd Nagy-Károlyi Gróf Károlyi István fölött. — Athenaeum: Bp. 1882.

Kandra Kabos: Az ezer éves Károlyiak. Szent István Társulat: Bp., 1894.

Károlyi István főtí temploma. Zászlónk Stúdió: Bp., 1997.

Magyar életrajzi lexikon, I. Akadémia: Bp. 1967.

Nagykárolyi Gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I-II. Kiadta: Károlyi László. Bp. 1911.

Jegyzetek:

¹ OL Károlyi Levéltár, P 405/4 Ekkor Fót, Palota és Csomád helységeket az országos bíró előtt Csekonits József tábornok vallotta örökbe gr. Károlyi József özvegyének és általa fiainak. Ld. még Károlyi László: A Nagykárolyi Gróf Károlyi család...

² OL Károlyi Levéltár, P 381 Károlyi István a főtí gr. Károlyi Sándor atyja

³ Nagy Iván nem hozza. Kérdés, hogy a Károlyi Levéltárban található genealógia hozza-e? Esetleg Éble Gábor könyve?

⁴ OL Károlyi Levéltár, P 381 Károlyi István...

⁵ Erdősi, 11.

⁶ Erdősi, 12-13.

⁷ Erdősi, 21.

⁸ Ld. Károlyi István gyászjelentése

⁹ Erdősi, 27.

¹⁰ Erdősi, 28.

¹¹ Kiállítás Újpesten Károlyi István emlékére, 1997.

¹² Két könyvtárjegyzék maradt fenn. Az egyik a Károlyi Levéltárban, a másik pedig a fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban található. Buda Attila szíves közlése

¹³ OL Károlyi Levéltár, P 381 Károlyi István, kézirat Károlyi István a főtí gr. Károlyi Sándor atyja

¹⁴ Bertényi, Magyarország, 440.

¹⁵ Ipolyi, 229. A beszéd 1867-ben hangzott el a Szent László Társulat nagygyűlésén.

¹⁶ Károlyi István főtí temploma, 8-9. (Buda Attila – 1997.)

¹⁷ Borovszky, I. 64. Bakács István: A Károlyi család nemzetségi és főtí levéltára. Repertórium. Levéltárak Országos Központja, 1965.

¹⁸ Chobot, I. 221.

¹⁹ A főtí templom, 16-17.

²⁰ A kápolna fényképe fennmaradt. Ld. Károlyi István kiállítás Újpesten, 1997.

²¹ Borovszky, I. 492-493.

²² Éble, I-es tábla, Éble szerint a pápai Krisztus Rend nagykeresztjének vitéze

²³ OL Károlyi Levéltár, P 405/3

²⁴ OL Károlyi Levéltár, P 381 Károlyi István C/92

²⁵ Kandra, 23.

Iványiné Konrád Gizella – Iványi János*

A Károlyiak építészet-támogató tevékenysége

A gróf Károly István születésének 200. évfordulójára készülő elemzések között ez a dolgozat a Károlyiak építészetet támogató tevékenységével, és azon belül is annak csupán egy részével tud és kíván foglalkozni. Hiszen a család óriási; a történelmi Magyarország területén szerte megtalálható birtokai eleve igényelték a különböző rendeltetésű épületek emelését, azok fenntartását, átalakítását. Mi most csak gróf Károlyi István és leszármazottai ill. testvére által támogatott építkezésekkel foglalkozunk. Itt is elsősorban Fót, Újpest és Rákospalota területén kifejtett tevékenységükkel, de megemlítünk néhány pesti palotát is. A Károlyi-fivérek és leszármazottaik közéleti tevékenysége ugyanis olyan gazdag, szerteágazó, hogy egy rövid dolgozat keretében munkásságunk állomásait éppen csak érinteni lehet.

Itt és most mi sem természetesebb, mint gróf Károlyi Istvánra, Újpest alapítójára emlékezni, aki nemcsak egy kastély, nemcsak egy templom, hanem egy dinamikusan fejlődő város alapkövét helyezte el.

Gróf Károlyi István felismerte azt, amit nem-hogy kortársai, de még az utódok közül is kevesen azok közül, akik megtehették volna: az embereknek lehetőséget (földet, jogot) kell biztosítani ahhoz, hogy megéljenek és azok élni is fognak vele! A századfordulón szegény emberek százezrei vándoroltak ki Amerikába, Újpest pedig ugrásszerűen fejlődött; Újpestet nevezték „kis Ameriká”-nak, „magyar Manchester”-nek. Özönlöttek ide az iparosok, kereskedők, mert házhelyet, iparüzési, kereskedési engedélyt kaptak, s jöttek a nincstelenek, mert munkát kerestek a majdani felemelkedés reményében. Jöttek nemzetiségre, felekezetre való tekintet nélkül, mert Károlyi István nem tett különbséget ember és ember között, csak a

becsületes munkát, tisztességes viselkedést kötötte ki feltételül.

Minden megtelepedő kapott: 300 □ öl házhelyet, a község pedig „minden bérfizetés nélkül” templomra, temetőre és községházára helyet. A felvállalt telken a vállalkozó köteles volt egy év alatt legalább a ház falát felépíteni. Esztétikai előírások is voltak: „köteleztetnek a vállalkozók ... házakat homlokkal az utca felé építeni, úgy, hogy oda semminemű dísztelen és jó ízléssel ellenkező épületek ne tétessenek, a tető cserépből vagy zsindelyből legalább, a kerítés pedig kőfal vagy deszkából engedtetik ... minden építeni kívánó az építési mintát az Uraságnak jóváhagyás végett bemutassa.” Az uraság itt mai szóval élve, mint I. Fokú Építési Hatóság lép fel, de ugyancsak mai szóhasználattal a Részletes Rendezési Terv fő irányvonalait is megadja, sőt Ybl Miklóssal még majd tervet is készített az újpesti templom megvalósítására, ugyanis „köteleztetik a község az Uraságtól templomra, iskolára és Községházára ingyen nyert házhelyen egy esztendő alatt az építéshez fogni, — ezen házhelyek más célra leendő fordítása egyáltalában tiltatik”¹.

A Károlyi-család építészet-támogató tevékenységéhez éppúgy hozzátartozik az a 3000 db téglá, amit 1833-ban kápolna építésére adtak², mint az első községháza felépítéséhez (mely a mai Árpád út 21. sz. alatt épült 1845-ben) adott 200 pengőforint ajándék. Hozzá tartozik Ybl Miklós megbízása a fóti templom — plébánia és zárda — együttes megtervezésére és kivitelezésére, továbbá Pesten, a Múzeum u. 17-ben Fellner és Helmer osztrák építészek felkérése palota építésére ill. Thék Endre asztalos mester megbízása ezen palota belső díszítésére.

* A szerzők építőmérnökök, Újpest helytörténetének kutatói.

A Károlyi-fivérek (István, Lajos és György) a reformkorban Széchenyi köréhez tartoztak, ott találjuk őket az Akadémia, a Lánchíd, a Kaszinó életrehívói között³. Sőt Károlyi István jelentős összeggel járult hozzá a pesti Bazilika építéséhez is⁴. Ezen építési mecénási kedv és kötelességtudat azonban már gróf Károlyi István apjánál (Károlyi József), sőt nagyapjánál (Károlyi Antal) is megtalálható, hiszen előbbi Nagykárolyban új kastélyt építtetett, utóbbi pedig a Szatmár és szomszédos vármegyéket pusztító vizek szabályozására s az ecsedi láp lecsapolására nagy gondot és költséget fordított, új helységeket és településeket alapított, templomokat építtet⁵.

Amikor 1808-ban gróf Károlyi István édesanyja a főtí uradalmat megvásárolta, többek között a következőkhöz jutott hozzá:

- egy földszintes kastély
- egy 1780 körül gróf galántai Fekete György által építtetett barokk templom fa toronnyal

Az igényes Károlyiaknak ez nem felelt meg. Először is a vásárlást követően a földszintes kastélyra egy emeletet építettek és a homlokzatot is felújították. A grófnő halála után a főtí birtokot öröklő Károly István a régi templomot felújíttatta, majd egy nagyszabású építkezés-sorozatot indított el az 1840-es években. Ybl Miklós, a hazai építészet legjelentősebb személyisége még nem volt 30 éves, amikor 1843-ban — már több éve a család szolgálatában — megkapta a kastély bővítési és átalakítási munkálatainak irányítását. Ybl gyakorlatilag csaknem 15 éven keresztül dolgozott Fótón, hiszen a kastély átépítésén túl annak környezetében gazdasági épületeket, a parkosítással együtt pavilonokat is tervezett és irányította azok megvalósítását. A kastély jelenlegi formájában az Ybl által készített átalakítást mutatja. A főhomlokzat porticusa a timpanonnal már megvolt, amikor az oldalszárnyak romantikus stílusban melléépültek. Bizonyos elemzések szerint ez az átépítés az épület architektúrájában károkat okozott, mert az egykori klasszicista kastély közel 100 m-es, 15 tengelyes főhomlokzatával és 6 jón oszlopos porticusával korának jelentős alkotása volt⁶.

Gróf Károlyi István magyar viszonyok között

ritka tettet hajtott végre: csodálatos templomot építtetett birtokán, saját költségén, s az építéssel a már említett magyar mestert, Ybl Miklóst bízta meg. Az 1845-55 között épülő templom a magyarországi, de méltán mondhatjuk, hogy az európai romantika legjelentősebb alkotása. Érdemes egy pillantást vetni a templom egészének nemes arányaira. Ybl együtt kezelte a templomot és a mellette álló épületeket: a plébániát és a zárdát. „Tekinthető akár jelképes jelentőségűnek is, hogy a reformkorban elindított egyik legnagyobb hazai művészeti vállalkozás Fótón keletkezett. Fótóról köztudott, hogy a reformkori magyar kultúra megszentelt helye, itt a híres főtí szüreteken a magyar értelmiség színe-java megjelent, írók, költők, politikusok. Fáy, Vörösmarty, Deák, Kossuth és mások...” Érdekes, hogyan állt össze a Fótón alkalmazott szakembergárda. A teljes együttes tervezése Ybl feladata volt, a közreműködő mesterek kiválasztása is rá várt. Jóllehet Ybl a legapróbb részletekig mindent megtervezett — nézzük például a szószerék motívumait és szobrait, de Károlyi irányítói szerepe kétségtelen, a megbízott olasz és osztrák mesterekkel leginkább neki voltak kapcsolatai. (pl.: a főoltárképet megfestő Karl Blaas-zal).

A teljes mű eszmei programját bizonyosan Károlyi István állította össze. Ő fedezte Ybl Miklós olaszországi tanulmányútjának költségeit 1845 végén-1846 elején. Ugyanakkor teljes a bizalma a mester iránt, a mű egésze már Ybl alkotása. A család figyelmét a későbbiekben sem kerülte el a nincstelenek, az I. világháború áldozatai után Fótón maradt hadiözvegyek és hadirokkantak helyzete sem. Gróf Károlyi László és felesége, gróf Apponyi Franciska létrehozta a „Suum Cuique” alapítványt, amiből felépíttették Fót-Újfalu telepét. A telep házai szoba-konyha-tornácosak. A modern igényeknek megfelelően ezeket már átalakították, de egy-két motívum (a tulajdonos nevének kezdőbetűje) még néhány épületen megmaradt. Az alaptökét a főtí kastélyba meghívott vendégek — köztük nagykövetek, lord Rothermere, valamint a pápa, ő nem mint vendég, de a nemes kezdeményezés támogatója — teszik le⁷, ami fejenként min. egy ház ára. 1922. május 25-én adják át az

első 16 házat; ezen alkalomból idelátogatott maga a kormányzó, Horthy Miklós és a miniszterelnök gróf Bethlen István is. A családok 25 éven át, kamatmentes törlesztés fejében kapják otthonukat. A házon egy mázas cseréptábla hirdeti az adományozó nevét. A befolyt törlesztésekből újabb épületeket emeltek. 1922 és 31 között hatvannál több ház épült⁸.

Jóllehet a bemutatandó épületek Újpesten vannak, azonban építésük idejében azok egy része — amelyek Istvántelken állnak — Rákospalotához tartoztak. Mivel az újpesti — városképileg meghatározó — épületek jelentős része a város megbízására készült, a Károlyi-családdal összefüggő épületek ill. építési tevékenységhez kapcsolódó kezdeményezések felsorolását időrendben próbáljuk ismertetni.

– 1879-ben Ybl elkészíti az újpesti rk. templom tervét. A háromhajós bazilikához, melynek főhomlokzati architektúrája egyszerű, szinte tagolatlan, a középső apszis mögött görökereszt alaprajzú centrális építmény kapcsolódik. Készültek azonban egyszerűbb tervváltozatok is. A templom végül jelenlegi feltételezéseink szerint, mert a terveket nem szignálták a Károlyiak hathatós támogatásával, Kauser József tervei szerint épült fel⁹ Bachmann Károly kivitelezésében. Mai alakját Zák Alajos tervei szerinti bővítéssel nyerte el.

– 1870 tavaszán Károlyi Istvánné (sz. báró Orczy Mária) és menyee, Károlyi Sándorné (sz. Kornis Clarissa) létrehozzák a „Budapesti Gyermekekmenhely Egylet”-et. Az intézmény helyét a rákospalotai határban, Istvántelken jelölték ki 1882 tavaszán. A kijelölt helyen építendő központi épületet, gondnoki lakást, tan- és műhelytermet is magában foglaló épületegyüttes megtervezésével Ybl Miklóst bízták meg. „Építőmester” Wahl Hugó. Az emeletes, részben vakolt, sárgás téglás épület közepe és háromtengelyes oldalszárnyai előre ugranak. Középen a ferencvárosi templomra emlékeztető román stílusú kápolna uralkodik, az előbbinek szerény utódja. Az alapköv. letétele 1882. július 12-én történt, a főépület átadása pedig 1884 tavaszán¹⁰. A főhomlokzatot előreugró kápolnaszárny jellemzi. A támpilléres, román kocka-

fejezetes oszlopokkal díszített gúlasisakos torony itt is a főhomlokzaton jelenik meg, mint Ybl több korábbi romanizáló tervén (Nagycenk, Ferencvárosi templom). Az épület többi kváderezett sarkokkal és nyíláskeretezésekkel kiképzett egyszerű homlokzata a hivatalos városi iskolaépítészet mintáit követi. 1903-ban a Gyermekekmenhely átszervezésével az alapítvány átalakult leánynevelő intézetté és internátussá.

– 1895-ben megnyílik a gróf Károlyi Sándor által alapított kórház 300.000 Ft költséggel. Kezdetben alapítványi kórházként működött, a nyilvánossági jogot 1899-ben kapta meg. A kórházat 60 ágyra tervezték, 1912-ben új szárnyat („Clarisse pavilon”)¹¹ építettek, így a kórház 150 ágyasra bővült. 1938-ban az egyemeletes épületre egy új, korszerű emeletet húztak, 3 hónap alatt a kórház így 240 férőhelyesre bővült. Újpest első kórházában belgyógyászati, sebészeti, gégeszeti és röntgen osztály, a legkorszerűbb laboratórium, korszerűen felszerelt könyvtár működött¹². Az alapító emlékét márványtábla őrzi a főépület falán.

– 1912-ben gr. Károlyi László a várossal közösen adományozott telket a Főiskolai Szociális Telep számára, amelyen Korb Flóris műegyetemi tanár tervei alapján épült fel Újpest első főiskolája¹³.

A Károlyiak közéleti tevékenysége megkövetelte, hogy Pesten is legyenek palotáik, gazdasági érdekeik pedig bérházak építésére sarkallták őket.

– Károlyi György Üllői út 17. számú palotájára Ybl 1859-62 között emeletet épít, bővíti és lakásokat alakít át benne.

– Károlyi Lajos (István öccse) palotája a Pollák Mihály tér 3. szám alatti egyemeletes szabadon álló kora eklektikus épület, 2-5-2 ablakkal, középtengelyében kőkorlátos terasszal lefedett háromnyílású árkádos kocsifelhajtóval, a sarokrízalitok felett manzárdtetővel, a főhomlokzatot záró háromrészes főpárkánnyal. Franciás reneszánsz stílusban tervezte Ybl Miklós (1863-65 között). Szobrászati díszait Schaffer Károly faragta. 1945-ben teljesen kiégett, külső helyreállítása 1972-re elkészült.¹⁴

– Károlyi Alajos (Lajos fia) bérházat tervezett

és építtet 1863-65 között Ybl Miklóssal a Szentkirályi utcában, egyszerű saroképületként¹⁵

– Károlyi István 1881-83 között Ferdinand Fellner és Hermann Helmer osztrák építészekkel építteti fel Múzeum utca 17. szám alatti palotáját. A neobarokk épület ma az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár otthona, amely az 1883-ban alapított Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum könyvtárának jogutóda. A palota Reviczky utcai szárnyát 1890-ben Meining Artúr tervei szerint építtették. Különösen szép a neobarokk palota udvari homlokzata, de szemet gyönyörködtető az angolos stílusú hall az emeletre vivő, gyönyörű faragású falépcsőjével és pihenőjével, amelyet Thék Endre, az Operaház, az Ország-ház és a Várpalota fából készült berendezéseit és díszítő elemeit tervező és megvalósító műbútorasztalos készített 1880-83 között.

– 1875-76 között Ybl tervezte Károlyi György bérpalotáját a Ráday utca–Erkel utca sarkán¹⁶, amelynek utcai egyszerűségét a neoreneszánsz udvari loggia és kapualj igényes kialakítása oldja fel.

– 1880 körül Ybl kisebb átalakításokat végez Károlyi Tibor (György fia) Szentkirályi utca 22-24. szám alatti bérpalotáján is¹⁷

– 1865-ben Ybl átalakította gróf Károlyi István Veres Pálné (volt Zöldfa) utca 4. szám alatti palotáját, amit azóta már lebontottak¹⁸.

Az előzőekben áttekintettük — a teljesség igénye nélkül — a gróf Károlyi-család építészeti-támogató tevékenységét. Mint láttuk, ezek nemcsak saját célú építkezések (kastélyok, paloták) voltak, hanem felölelték az egyházi épületek emeltetését, gyermekmenhely, kórház alapítását, építtetését is, de nem hiányzott a tevékenységükből a városalapítás sem. Olyan építész-zsenit támogatott megbízásokkal a család, mint Ybl Miklós, olyan épületet emeltetett, mint a főtí római katolikus templom, ami az egyházi romantikus építészet európai remekműve. Olyan szociális gondoskodásról tettek tanúbizonyságot a család (a főtí Suum Cuique alapítvánnyal), ami a ma emberének is például szolgálhat.

Gróf Károlyi István születésének 200. évfordulóján a család főtí kastélyának címere alatt tisz-

telettel hajtsunk fejet az önzetlen mecénás és hasonlóan nagylelkű családtagjainak emléke előtt, bízva abban, hogy az utókor méltó módon fogja egyrészt az örökséget ápolni, másrészt a család szellemiségét — saját korába illesztve — folytatni.

Zárszóként köszönetet mondunk dr. Kapolyi László akadémikusnak, az Újpesti Városvédő Egyesület elnökének és Kadlecovits Géának, az Egyesület ügyvezető elnökének azért, hogy ennek a témának a feldolgozására felkértek bennünket. Külön köszönet illeti Buda Attila urat, az ELTE könyvtárvezetőjét, hogy tanácsaival hozzásegített a kutatásokhoz. Megköszönjük dr. Hollósi Antal főorvos úrnak, az OMIKK-nak és Czirkó László úrnak a Károlyi-kórház, a budapesti Múzeum utca 17. ill. a még meglevő főtí Suum Cuique épületek fotózási lehetőségét.

Források:

- ¹ Alapító Oklevél – gróf Károlyi István
- ² Dr. Ugró Gyula: Újpest 1831-1930. Bp., 1932. (Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala) 10. o.
- ³ Násfay-Niedermann László levéltári gyűjtése Megj.: Újpesti Helytörténeti Értesítő (Szerkeszti: Kadlecovits Géza) 1994. január
- ⁴ Ybl Ervin: Ybl Miklós Bp., 1956.
- ⁵ Révai Nagy Lexikona XI. kötet (Bp. Révai Testvérek Irodalmi Intézet eredeti kiadás)
- ⁶ Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 185. Kötete, Pusztai László: Fót-Műemlékek 1984.
- ⁷ Dr. Thury Károly feljegyzése a főtí Historia Domusban
- ⁸ Új Idők 1931. december 20-i szám 748. o.
- ⁹ Ybl Miklós építész 1814-1891 Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban – tanulmányok 1991. 260-261. o.
- ¹⁰ Bardócz Ernő: Adatok az Újpest-Claresseum történetéhez Megj.: mint ³ 1994. november
- ¹¹ Bánóné dr. Fleischmann Mariann: Újpest egészségügyi intézményeinek rövid története 1840-1950 között. Megj.: mint ³ 1995. május
- ¹² Dr. Újszászy László: Gondolatok egy emléktábla avatásán Megj.: mint ³ 1994. január
- ¹³ Id. ¹¹
- ¹⁴ Budapest Lexikon – Akadémiai Kiadó, Bp., 1973. 964-965. o.
- ¹⁵ Ld. a BFL-ben levő Ybl hagyaték jegyzékéből (Gerle János jegyzéke nyomán)
- ¹⁶ Ld. ¹⁵
- ¹⁷ Ld. ⁴ 138. o.
- ¹⁸ Ritoók Pál: Ybl Miklós bérházainak alaprajzi tipológiájához Tanulmány 1991.

Károlyi László*

A Károlyi-család sorsa a II. világháború után

Nagy megtiszteltetés és öröm számomra, hogy ezen megemlékezésen itt Újpesten lehetek és szólhatok Önökhöz.

Több mint fél évszázadnak kellett elmúlni, hogy családunk megélhesse ezt a napot, amikor szülőföldünkön, egy újra szabad hazában közösen emlékezhetünk dicső őseinkre. Több mint ötven év telt el azóta, hogy földjeinket elkobozták, otthonunkból elűzték, hogy azután azt lerombolják, börtönbe zártak, elvették hazánkat — emberi jogainkat — és száműzetésbe zavartak. Ezen a napon hálát adok a Gondviselésnek, a magyarok Istenének, hogy emelt fővel megint saját népünk között, büszkén és bizakodva nézhetünk a jövő időbbe, hogy megőrizzük újra elnyert szabadságunkat és, hogy a számunkra kimért időben együtt építhessünk egy szebb, jobb jövőt az utánunk következő nemzedéknek.

Ehhez a fohászhoz csatlakozik Washingtonból 86 éves Anyám, herceg Windischgraetz Mária Magdolna gróf Károlyi Istvánné és családom többi tagja, húgom Károlyi Borbála Londonból öcsém Károlyi Sándor és annak kicsiny gyermekei, Alexandra, Katalin és Erzsébet, valamint az elhunyt Ede öcsém Bécsben élő leánya Kinga, akik valamennyien a gróf nagykárolyi Károlyi család főtí ágának ma még élő tagjai, akik gróf Károlyi István ükapám, Újpest alapítójának egyenes leszármazottai.

Apámnak gróf Károlyi Istvánnak és Ede öcsémnek a sors nem engedte meg, hogy hazánkat szabadon viszontlássák de földi maradványaik a főtí templom családi kriptájában pihennek, hogy békességben nyugodjanak őseik között, hazájukban, melynek szabadságáért elődeik oly sokat harcoltak és vérüket ontották.

1945-ben összedőlt a világ. Egy világ, aminek

biztosan megvoltak a hibái, de ezek nem voltak nagyobbak, mint a háború győzteseinek országaiban. A győztesek szabad akaratuk szerint fejlődhetek olyan szabadságban, mely sokáig tiltva volt hazánkban. Szüleim ismerték ezeket a társadalmi igazságtalanságokat és a családi hagyományoknak megfelelően igyekeztek azokat enyhíteni, megoldani. A kastélyokat üzemekké alakították át, hogy jobb megélhetést biztosítsanak a lakosságnak.

Én halászbárkákon dolgoztam, majd 10 évig kávé- és gumifa-ültetvényeimen a felső Amazonas őserdőiben. Bejártam a világot, mint angol gyárak tanácsadója. Ede öcsém amerikai számítógépcégek képviselőjeként vesztette életét Pozsony mellett egy vasúti szerencsétlenségben. Árván maradt leánya Kinga, ma magyar-francia szakos egyetemi hallgató Bécsben. Sándor öcsém a biztosítási szakmában talált hivatást Washingtonban, Borbála húgom pedig orvos lett Londonban ahol a mai napig magánorvosként gyógyít.

Valamennyien a mindennapi munka mellett próbáltunk élni úgy, mint ahogyan szokva voltunk hazánkban, régi otthonunkban. Amazonasi ültetvényem egyes részeit a volt birtokaink nevére kereszteltem el, hogy hazámra emlékeztessenek, így Bodor rét, Hajagos, Ördögvölgy és Koleszár kapu. Amikor már lehetőségem nyílt, vadásztam Amerikában, Afrikában, militari-lovasként nemzetközi versenyeken is megálltam a helyemet. Hazánktól messze, teljes életet éltünk.

Sokáig nem hittem, hogy valaha visszatérhetek Magyarországra. Ahogyan az évek teltek, az amazonasi őserdők mindig nedves környezetében kezdtem visszavágnyi a főtí tavaszra és őszi, a zempléni nyarakra és a fehér karácsonyokra. Éreztem a hazai tavaszi és őszi levegő illatát, a nyár és a hideg tél pompáit. Reménykedtem, talán

*A szerző gróf Károlyi István ükunokája. 14 éves korától külföldön élt, és a közelmúltban telepedett le Főton.

egyszer mégis hazatérhetek. A munka, a vadászat és a lovaglások közben készültem hazalátogatni. És most, életem alkonya kezdetén, eleget téve a fóti Gyermekváros meghívásának, végre hazatértem szülőföldemre, Fótra. Feleségemmel együtt 50 év után egy új életet kezdhettem, ükapám gróf

Károlyi István egykori kastélyában, az én otthonomban. Mert az otthon nem a tulajdonlapi bejegyzéstől függ. Az otthon a lelkünkben van és nincs olyan hatalom a világon ami képes lenne a szívekből kivágni, elvenni, kisajátítani, elkobozni vagy „államosítani”! Mi, nem egyszerűen visszajöttünk, mi hazajöttünk, hogy segítsünk hazánk újjáépítésében, volt kastélyaink és templomaink restaurálásában, egyszóval mindenben ami segíti ezt a népet. Szívünkön viseljük a fóti gyermekváros sorsát éppúgy, mint a faluban élőkét abban a szellemben, melyet őseinktől örököltünk. Nincsenek már birto-

kaink, melyek bevételeivel folytathatnánk családom hagyományos jótékonyági és közhasznú tevékenységét. De létrehoztuk a Fóti Károlyiak Alapítványt annak érdekében, hogy segíthessünk.

Volt kastélyaink üresen, kifosztva, romladozva fogadták hazatérésünket. A hajdani berendezésekből, mű- és értéktárgyakból nem maradt meg semmi. Ahogyan egykor birtokainkat is csak mint ideiglenes helytartók kezeltük, hogy növeljék nem

csak az uradalmat de a környék gazdaságát is, ami aztán megalapozta volna a szükséges reformokat. Ha hagyták volna szabadon fejlődni, ma a Károlyi uradalom helyén virágzó üzemek működnének a lakosok javára. A kastélyok nyitva állnának összes értéktárgyaival a nagyközönség számára, hogy

lássák, és legyenek büszkéik közös történelmünkre. Úgy, ahogyan ez történt a nyugati országokban a két világháború úgynevezett győztes országaiban!

De nem így történt!

Szüleim csak nagyon nehezen és veszélyes körülmények között, életük kockáztatásával tudtak velem és akkor még apró testvéreimmel a szögesdrótok között nyugatra menekülni. Én 1944 októberében már nyugaton maradtam, és 1948-tól Argentínában éltem. Családunk vagyona kinek-kinek a saját hátizsákja volt. A háború utolsó éveiben még lett volna alkalmunk értéktárgyaink — pl. pénz-

zünk — nyugatra „menekítésére”. De Apám ezt nem engedte meg, úgy döntött, maradjanak csak magyar földön. Azokat a pénzeket, amelyek idegen részvényekből svájci bankokban voltak, apám 1945-ben visszahozatta, hogy az államtól visszavásárolhassa a füzérradványi kastélyát, amit tatározás után szállodaként működtetett, és amelyet 1949-ben ismét elvettek tőle. Csak az ő halála után tudtunk anyánkkal és testvéreimmel együtt néhány

A fóti templom a felújítás megkezdése előtt

— főként érzelmi értékű — családi tárgyat nyugatra vinni, melyeket most hiánytalanul visszahoztunk a volt főti kastélyunkba, ahol lakást bérlünk.

Nagyanyám, Apponyi Franciska, gróf Károlyi Lászlóné, Fótújfalu alapítója és számos jótékony-sági intézmény patrónusa, miután zebegényi házából elzavarták, a főti kastélyban kapott menedéket 1945-ben egy kis szobában. Az Államvédelmi Hatóság 1948 végén onnan is kidobatta. Már idős korában, súlyos betegen menedéket kért, de nem kapott az akkori főti plébánostól. Az evangélikus egyházközség házában talált menedéket, ahol a hálás főtiak ápolták és látták el élelemmel. A család csak az ötvenes évek közepén tudta őt kiutaztatni Párizsba, ahol néhány évvel később meghalt. Ő is a főti kriptában pihen, abban a községben, ahol élete nagy részét mások megsegítésének szentelte.

Az otthon, amelyet mi ismertünk és szerettünk, a háborút követően már nem létezett, és bár nekünk nem volt honvágyunk az emigrációban, mert mi állandóan ápoltuk magyarságunkat. Nem is lehetett volna soha más hazánk, mint Magyarország. Nevelésünk megtiltotta a panaszkodást. Vagyon és pénz nélkül sem éreztük magunkat szegénynek, mert a szegénység csak szellemi állapot. Anyám és apám uzsonnák készítésével és főlszolgálatával kezdték az emigrációt, saját magam meg cementes zsákok rakodásával. Szüleim később magas színvonalú szállodát üzemeltettek. Hazatérésünk után feleségemmel létrehozott Főti Károlyiak Alapítvány alapítványának egyik fontos célja, hogy azok az egykor családi tulajdonunkban volt tárgyak, amelyek nincsenek múzeumokban elhelyezve és kiállítva, visszakerülnek eredeti helyükre, hogy ott gondos kezelés mellett bizonyítékul szolgáljanak minden magyarnak, hogy milyen történelmi örökséget kaptunk. Sajnos vannak még olyan személyek, akik kihasználva a múlt rendszer igazságtalanságait, templomaink plébániáiból, volt kastélyainkból, családunk jogos tulajdonából nemzeti értékeket vittek el magángyűjteményeikbe. Most is felkérem őket, hogy ezeket a tárgyakat juttassák vissza!

Sokan gondolták, még többen kérdezték, hogy

kényelmes londoni életünket, anyagi biztonságunkat hogyan és miért cseréltem fel a magyarországi ingatag körülményekre?

Válaszul Ady Endre egyik költeményével felelek:

*„Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.*

(...)

*Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hűtlenségben, szerelmes gondban
Szomorúan magyar.*

(...)

*És, jaj, hiába, mindenha szándék,
Százszor földobnál, én visszaszállnék
Százszor is, végül is.”*

A Károlyi-címer

Végezetül szeretném saját és egész családom nevében megköszönni Buda Attila és Kadlecovits Géza uraknak és mindenkinek, akiknek kutatásai és sok éves munkájuk nélkül Újpest és családunk története nem lenne közkincs. Köszönet valamennyi újpesti polgárnak, akik képviselőiken keresztül meghozták azt a nagy áldozatot, hogy úkapám első köztéri szobrát itt, Újpesten felállították.

Köszönetet mondok ezért dr. Derce Tamás polgármester úrnak.

És most, mint ennek a környéknek szerény polgára, nagykárolyi gróf Károlyi István szellemében felkérem Önöket, hogy együtt őrizzük meg értékeinket és közösen építsük, szépítsük szeretett Hazánkat.

Az Újpesti Városvédő Egyesület hírei

➤ Szeptember 6-án rendeztük meg az egyesület őszi programsorozatának első rendezvényét, az újpesti evangélikus templom bemutatását. Az érdeklődőket Blázy Lajos lelkész úr köszöntötte. Az orgonát Petrován Mária orgonaművész szólaltatta meg.

➤ Szeptember 20-án a kertvárosi Szt. István plébániatemplomot és a kriptát ismerhették meg tagjaink. Ifj. Hirman László tagtársunk szakszerű kalauzolásával gyönyörködhattunk a felújított, idén 50 éves templomépületben. Az orgonát Tóth László kántor szólaltatta meg, köszöntötte a megjelenteket Pályi László plébános úr is. A látogatás végén baráti beszélgetésre került sor a plébánia hittantermében.

➤ Október 4-én egyesületünk 120 tagja ismerkedett a gödöllői királyi kastély felújított épületével. A látottak nagy tetszést arattak a résztvevők között.

➤ Október 19-én rendeztük meg a hagyományos október 23-i emlékezésünket, ezúttal az evangélikus templomban. Az imaáhitaton Blázy Lajos evangélikus, Újváry Ferenc baptista, Urbán Gábor római katolikus és Zsengellér József református lelkipászorok szolgáltak. Közreműködtek a kertvárosi katolikus, a baptista és a belsővárosi református gyülekezetek kórusai. A templomi megemlékezést követően dr. Kapolyi László elnök úr baráti meghívására találkozott Újpest politikai és civil szervezetei valamint egyházi vezetőivel.

➤ Ellopták a Görgey úti kőkereszt korpuszát! Újpest legrégebben (1792) álló köztéri keresztjéről elvitték a fémnek hitt Krisztus-testet. Felvettük a kapcsolatot az illetékes plébániával és a Budapest Galériával, hogy mielőbb rendbehozzák a rongálást.

➤ Október 15-én tárgyalt a Káposztásmegyeri Településrészi Önkormányzat egyesületünk tevékenységéről. Dr. Kapolyi László elnök és Kadlecovits Géza alelnök urak tájékoztatták a testületet terveinkről és munkánkról.

➤ Interneten az Újpesti Városvédő Egyesület és az Újpesti Helytörténeti Alapítvány. Az egyesület elnökségének döntése értelmében a közeljövőben az Internet világhálózatára kerül az az anyag, amely Újpestet, egyesületünket és az itt folyó helytörténeti munkát fogja bemutatni. Ettől azt reméljük hogy a világ különböző országaiban élő egykori újpestiekkel illetve leszármazottaikkal felvehetjük a kapcsolatot, ők hírt kapnak egykori lakóhelyükről, szülővárusokról, az egyesület pedig mindazokról, akik szívesen gondolnak Újpestre, és készek együttműködni velünk.

➤ Figyelem! Programváltozás! A november 29-ére hirdetett programunk helyszíne megváltozik. Az eredetileg tervezett időpontban a Szt. István Bazilika kerül bemutatásra. Találkozás: november 29-én, szombaton, 14.50-kor a Bazilika főbejáratánál.

➤ Nemeskériné Szrapkó Éva tagtársunk festményeit bemutató kiállítás időpontja megváltozott. December 2-án, kedden, 16.00 órakor Zsigmond Attila, a Budapest Galéria igazgatója nyitja meg a tárlatot a Polgárcentrumban, amit december 14-ig láthatnak az érdeklődők.

Helytörténeti hírek...

☞ Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány Kuratóriuma ezúton is köszönetet mond mindazoknak, akik adójuk 1%-ának felajánlásával alapítványunkat 91.685 Ft-hoz juttatták. Az alapítvány — kellő időben — tájékoztatást ad majd a támogatás felhasználásáról. Köszönjük!

☞ Megjelent GÖMBÖS TAMÁS: „Akikről Budapesten utcát neveztek el” című értékes és hasznos könyve. A kötetben az újpesti utcák névadói is szerepelnek. A kiadvány megvásárolható a Heraldika Kiadónál (tel.: 161-2882) 1.700 FT-os áron.

☞ Dr. KAPOLYI LÁSZLÓ akadémikus, az Újpesti Városvédő Egyesület elnöke két újpesti egyetemistát részesít havi 10.000-10.000 Ft-os ösztöndíjban az 1997/98-as tanévben. Az ösztöndíjas diákok egyike levéltári kutatásokat folytat Újpest 1830-1929 között keletkezett közigazgatási iratai között, a másik diák Újpest műemléképületeinek felmérésével foglalkozik. Az ösztöndíjak odaítélésével Újpest helytörténeti kutatása is nagy segítséget kapott. Köszönjük!

☞ Az újpesti Evangélikus Egyház vezetője BLÁZY LAJOS lelkész úr értesítette alapítványunkat, hogy a Megyeri úti temető 50. parcella II. sor 72. sz. sírja GEDULY LAJOS nyugalóhelye. GEDULY LAJOS az újpesti evangélikus gyülekezet újjászervezője és 43 évig lekipásztora volt. Sírját — utólag — a védendő újpesti sírok jegyzékébe vettük.

☞ A közelmúltban szereztünk tudomást arról, hogy 96 éves korában meghalt Dr. MAYER ELEMÉR ny. főorvos, az „AD HONOREM ÚJPEST” emlékérem tulajdonosa. MAYER főorvos úr a KÁROLYI SÁNDOR Kórházban gyógyított, orr-fül-gége szakorvosként. Emlékét szeretettel megőrizzük!

☞ Egésznapos megemlékezésre kerül sor 1997. november 15-én Fóton és Újpesten. Gróf KÁROLYI ISTVÁN születésének 200. évfordulóján koszorúzás és tudományos emlékülés keretében idézzük fel Újpest alapítójának emlékét. Hat előadás foglalkozik életművével, az előadók a Károlyi életmű kiváló kutatói.

☞ Három új emléktáblával gyarapodott Újpest. Szeptemberben — korábbi ígéretének eleget téve — a Károlyi Kórház igazgatója utasítására az Árpád Kórház központi épületének külső falán elhelyezték azokat a márványtáblákat, melyek szövegét korábbi számunkban közöltük, és amelyekről a kórház vezetősége értesített minket. Köszönjük!

**A KÖZELGŐ ÜNNEPEKRE
MINDEN KEDVES OLVASÓNKNAK
SZERETETTELJES KARÁCSONYT
ÉS EREDMÉNYEKBEN GAZDAG
ÚJ ESZTENDŐT KÍVÁN
A SZERKESZTŐ!**

Az alapítvány támogatói:

ASCHNER LIPÓT ALAPÍTVÁNY, ÉPORG RT.,
HANZLIK PÁL, HOLLÓSI GYÖRGY,
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA, IVÁNYI JÁNOS,
DR. KAPOLYI LÁSZLÓ, KOZMA SÁNDORNÉ,
ÚJPEST ÖNKORMÁNYZATA, RICOPY KFT.,
TUNGSRAM-SCHRÉDER RT.,
ÚJPESTI KÖZÖSSÉGI TELEVÍZIÓ
ÚJPESTI VAGYONKEZELŐ RT.

Kiadja: az Újpesti Helytörténeti Alapítvány
Elnök: Dr. Sipos Lajos
Szerkesztő: Kadlecovits Géza
Szerkesztőség: 1047 Bródy Imre u. 1. Tel.: 233-1976
Tipográfia: Wagner Attila
Készítette: a Spácium Bt.
Felelős: Koós Gábor